

Kovid 19 Teşhisi Alan Kişilerin Hastalığa İlişkin Deneyimleri Üzerine Bir Swot Analizi

A Swot Analysis on the Experiences of People Diagnosed with the Covid 19

- Fatıma Zeynep BELEN^a
- Mualla YILDIZ^b

^aKırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri ABD,
Kırıkkale, Türkiye

^bAnkara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Psikolojisi ABD,
Ankara, Türkiye

Received: 13.05.2022

Received in revised form: 13.06.2022

Accepted: 15.06.2022

Available online: 19.08.2022

Correspondence:

Mualla YILDIZ
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Psikolojisi ABD,
Ankara, Türkiye
muallayildiz@ankara.edu.tr

ÖZ Kovid 19 teşhisi alan kişilerin hastalığa ilişkin deneyimlerini nasıl yorumladıklarının incelenmesi bu çalışmanın temel amacıdır. Çalışmanın amacına uygun olarak Temel yorumlayıcı Desen benimsenmiştir. Temel Yorumlayıcı Desen aynı tecrübeyi yaşayan kişilerin tecrübelerine yükledikleri anlama dayanır. Araştırmacı bu deseni kullanırken tüm katılımcıların deneyimlerinin özünde ne olduğunu anlamaya ve bir olguyu tanımlamaya çalışır. Bu araştırmada çalışma grubu ($N=26$) belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemiyle seçim yapılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan maksimum çeşitlilik örneklemesinin sağlanması için katılımcıların farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve meslek grubundan ve farklı yerleşim yerlerinden olmasına özen gösterilmiştir. Süreçte katılımcılardan genç ve sağlıklı olan, problem odaklı ve olumlu dini etkili baş etme stratejileri kullananların kendilerini daha güçlü buldukları; duygu odaklı ve olumsuz dini baş etme stratejisi kullananların kendilerini daha zayıf buldukları belirlenmiştir. Salgın sırasında maneviyata yönelen, durumu aile ile vakit geçirme, öğrenme, dinlenme ve eğlenme amaçlı kullananlar için süreç çeşitli fırsatları ortaya çıkarmıştır. Hastalığın bıraktığı etkilerden dolayı acı çeken, ekonomik, sosyal ve ailesel sorunlar yaşayan ve sevdikleri vefat edenler için ise süreç maddi ve manevi pek çok tehdidi beraberinde getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kovid 19 salgını; SWOT analizi; maneviyat; dini baş etme; medya; inanç krizi

ABSTRACT The basic purpose of this study is to analyze the interpretations of individuals about their experiences during covid disease. Basic Interpretive Design is used in accordance with the purpose of the study. This design is based on the experiences of individuals who go through the same process. A researcher who uses this design attempts to understand the essence of all participants in a group and defines an incident. In this study, the researchers chose purposeful sampling method while determining the study group ($N=26$). To ensure maximum variance sampling, one of the purposeful sampling methods, the researchers paid special attention to having participants of different ages, gender, education, and profession. According to the results of the process, it is determined that young and healthy individuals and the ones who use problem-focused and positive religious coping strategies consider themselves stronger. On the other hand, individuals who use emotion-focused and negative religious coping strategies consider themselves weaker. For individuals who turn to spirituality and use the process to pass quality time with family, rest, and have fun, the process has brought different opportunities with it. However, individuals who suffer and experience pain because of the impacts of the disease, have economic, social, and familial problems and whose friends or family members died because of the disease experience many physical and spiritual threats.

Keywords: Covid 19 epidemic; SWOT analysis; spirituality; religious coping; media; faith crisis

EXTENDED ABSTRACT

Human beings have always tried to find proper and sufficient shelter and food, and given an effort to adapt to climate conditions; besides these crucial necessities of life, they have struggled with many kinds of diseases throughout history. Diseases that transmit from animals to man, and from one human to another have sometimes become so critical that they threatened the entire existence of humanity. At the end of 2019, a virus named Covid-19 has been detected in the city of Wuhan, China. The virus has caused serious diseases and become the first topic on the world's agenda for a long time. It has affected social, cultural, and political developments and its results has changed the psychology of humanity.

After quarantine precautions, which have almost stopped social life all over the world, people started to communicate through digital tools; education, economic and artistic activities have dramatically changed and there has been a significant transformation in societies. These transformations had both positive and negative effects on domestic relationships, working habits, and the psychological and physiological health of individuals. Experts stated their opinions, and many kinds of scientific studies and analyses about the process have been carried out.

The basic purpose of this study is to analyze the interpretations of individuals about their experiences during covid disease. As the purpose of the study is to determine the interpretations of individuals about their covid diagnosis and disease process, Basic Interpretive Design is used. This design is based on the experiences of individuals who go through the same process. A researcher who uses this design attempts to understand the essence of all participants in a group and defines an incident. In this study, the researcher chose "purposeful sampling" method while determining the study group ($N=26$). To ensure maximum variance sampling, one of the purposeful sampling methods, the researcher paid special attention to having participants of different ages, gender, education, and profession.

According to the results of the process, it is determined that young and healthy individuals and, the ones who use problem-focused and positive religious coping strategies consider themselves stronger. On the other hand, individuals who use emotion-focused and negative religious coping strategies consider themselves weaker.

For individuals who turn to spirituality and use the process to pass quality time with family, rest, and have fun, the process has brought different opportunities with it. However, individuals who suffer and experience pain because of the impacts of the disease, have economic, social, and familial problems and whose friends or family members died because of the disease experience many physical and spiritual threats.

When the essence of individual interpretations about the pandemic process is analyzed, it is seen that they made explanations according to their perceptions about God, nature, and their personality. Thus, postulates of individuals about their life are the main resource of their explanations about the disease. Many participants used their religion as a reference and tried to explain the reason for the disease process; this situation has become either an advantage or disadvantage according to the person who interprets the process.

İnsanoğlunun yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesi için barınma, beslenme, iklime uyum sağlama çabaları yetmemiş hastalıklarla da mücadele etmesi gerekmiştir. Hayvandan insana ve insandan insana geçen hastalıkların insanoğlunun varlığını tehdit edecek kadar yayıldığı da olmuştur. Geçmişte askeri kışlalar, okullar, hastaneler, topluca çalışılan yerlerdeki kalabalık ortam ve farklı bölgelerden insanları bir araya getiren geleneksel festivaller salgınların yayılmasını kolaylaştırdığı kaydedilmiştir. Günümüzde ise dünya nüfusunun artması ve ulaşımın hızlanması nedeniyle salgınların etkisini artıracak faktörler arasına yenileri eklenmiştir.

2019 yılı sonunda Çin'in Wuhan Şehrinde ortaya çıktığı duyurulan Kovid-19 virüsü bir anda dünya gündemine oturmuş ve sosyal, kültürel, ekonomik ve politik sonuçları ile tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Salgının bireylerin fiziksel sağlıkları, psikolojik sağlıkları, sosyal hayatı ve manevi dünyasındaki olumsuz etkisini gösteren çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu çalışma Kovid 19 virüsünün bulaşıp hasta ettiği bireylerin deneyimleri üzerine yapılan bir içerik analizini içermektedir. Bu çalışmada salgının etkisi farklı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bireyi süreçte güçlü ve zayıf kılan, bireyin hayatında tehdit ya da fırsat olarak ortaya çıkan faktörler dört ayrı başlık halinde sunulmuştur.

¹ İsmail Hakkı Demircioğlu - Bürke U. Başaranel - Bülent Sungur - Yunus İnan - Özge Aydın - Gülçin Yüceer, "20. Yüzyılda Meydana Gelen Büyük Salgın Hastalıklar ve Alınan Dersler", *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek*, (ed. İsmail Demircioğlu - Zakir Avşar - Can Ozan Tuncer), Pegem Yayınevi, Ankara, 2020, s.15-48.

1. KOVİD 19'UN SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

Salgınla birlikte; aile bireylerinin tüm gün bir arada olduğu, okulda yapılan eğitimin eve taşındığı ve işyerinde yapılan çalışmaların evden yürütüldüğü yeni bir dönem başlatmıştır. Zorunlu karantina ise bireyi bu yeniliklere uyum sağlamaya mecbur kılmıştır.

1.1. AİLE İÇİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Salgın sırasındaki mecburiyetler nedeniyle, insanların evlerde oturmasının aile içi ilişkilere etkisi dikkat çekmiştir. Salgının en çok, üyelerinden bakım veren durumunda olan yetişkinlerin iş yüküne etkileri olmuştur. Özellikle kadınların evde olmaları ve bakım veren olma rolünden dolayı evde iş yüklerinin artması,² beraberinde ev içindeki sorunların artmasına yol açmıştır. Evden çalışma, kadınlarda iş ve yaşam alanları arasındaki sınırların bulanıklaşmasına, alan taşmasına, rol çatışmasına neden olmuştur. Akademisyen kadınların, toplumsal cinsiyet rolü ile ilişkili olarak kendilerinden beklentilerin artması nedeniyle psikolojik ve fiziksel açıdan yıprandıkları anlaşılmıştır.³

18 yaşından küçük çocukları olan anne babaların (N= 1725) aile içinde çocukların eğitim hayatının aksaması nedeniyle, karantina sürecinde çocuklarında can sıkıntısı, ajitasyon ve huzursuzluk gözledikleri ve çocukların davranışları ile baş etmekte zorlanmışlardır.⁴ Salgında, ailelerin günlük yaşantı rutinlerinin tamamen (%47) ya da kısmen değiştiği (%45,7), anne babaların maddi durumunun salgından ciddi olarak etkilendiği (%21,3), tümüyle çocuğuna odaklananlar, aile içi paylaşımlara yönelenler olduğu gibi tüm zamanını bilgisayar, cep telefonu ve TV karşısında geçirenler de olduğu belirlenmiştir.⁵

1.2. EĞİTİM

Türkiye’de ilk vakanın görülmesinin hemen ardından 12 Mart 2020 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, 1. Sınıftan 12. Sınıfa kadar verilen eğitimlerin Kovid 19 salgını sürecinde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden TRT EBA TV ve çevrim içi kaynaklardan EBA canlı dersten sürdürüleceği açıklanmıştır.⁶ 23 Mart 2020’de başlayan bu sistemin ekonomik ve sosyal farklılıklar nedeniyle öğrenciler arasında eşitsizliğe yol açacağı endişeleri de böylece başlamıştır.

Evlerde öğrencilerin ekran başında yaptıkları derslerle beraber, anne babaların sorumluluğunun da arttığı yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde, evlerde velilerin çevrim içi kaynakları yeterince iyi kullanamıyor olması, bağlantı problemi, öğrencilerin kendi dersleri konusunda kişisel sorumluluklarını almada isteksiz olması ve sosyal medyada geçirdikleri zamanın artması gibi ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır.⁷

² Atik Ünal - Ebru, Gözüyeşil, “Covid-19 Pandemisi ve Kadınlar”, *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2021, c. 4, sy:1, s.1-8.

³ Sevgi Elmas Atay - Merve Gerçek, “İş-Yaşam Çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) Pandemisi Sürecinde Yeniden Değerlendirilmesi: Kadın Akademisyenler Açısından Nitel Bir Araştırma”, *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 2021, c.24, sy:45, s. 203-241.

⁴ Gastón Ares - Isabel Bove - Leticia Vidal - Gerónimo Brunet - Darío Fuletti - Alvaro Arroyo - María Victoria Blanc, “The Experience of Social Distancing for Families with Children and Adolescents during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Uruguay: Difficulties and Opportunities”, *Children and Youth Services Review*, 2021, c. 121, s.1-10.

⁵ Arzu Özyürek - Ayşe Çetinkaya, “COVID-19 Pandemi Döneminde Aile ve Ebeveyn-Çocuk İlişkilerinin İncelenmesi”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c. 18, sy: 1, s. 96-106.

⁶ <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr> (01.09.2021)

⁷ Kevser Arslan - Aslı Görgülü Ar - Meryem Hayır Kanat, “Covid-19 Pandemi Sürecinde Verilen Uzaktan Eğitim Hakkında Veli Görüşleri”, *Ulakbilge*, 2021, c. 57, s. 192-206.

Çevrimiçi eğitim sürecinde gerek bağlantı problemi gerekse eğitimcilerin ve ders araç gereçlerinin çevrim içi eğitim için hazırlanmamış olması gibi nedenlerle ortaya çıkan sorunlar dünya gündeminde yerini almıştır. Çin’de bir akademisyenin dönem boyunca dersleri mikrofonu açmadan anlatması nedeniyle öğrencilerin kullanıcı adlarını “no sound” olarak seçerek durumu protesto etmeleri dünya basınına taşınmış olsa da⁸ sorun sadece eşitsizlik ve bağlantı ile sınırlı kalmamıştır. Bulut, tarafından Ordu üniversitesinden (N=276) öğrenci ile yapılan çalışmada, öğrencilerin %64,1’inin internet bağlantısı olmasına rağmen canlı dersleri sürekli takip edebilenlerin oranı sadece %14’te kalmış, hiç ders çalışmayanlar %43,1 olmuştur. Öğrencilerin evde vakitlerini sosyal medyayı takip ederek (%37,7) ve ev işleri (%31,2) ile geçirdikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin %92’si yüz yüze eğitimi tercih ettiğini belirtmiş, neden olarak ise verimlilik (%39,9), odaklanma (%12,3) ve anlaşılabilirlik (%11,2) öne çıkmıştır.⁹ Salgın kaynaklı olarak eğitimi engelleyen ekonomik faktörler medyada tartışılmış olsa da araştırmalarda, sürekli evde olmanın getirdiği bıkkınlık ve motivasyon eksikliğinin ilk öğretimden yüksek öğretime kadar öğrencilerin eğitim almalarını zorlaştırdığı anlaşılmıştır.

1.3. İŞ HAYATI

Salgının iş hayatına etkisi ile ilgili yapılan çalışmalarda toplumsal cinsiyetin, yapılan işin, işyerindeki pozisyonun ve Kovid 19 hastaları ile yakın olmanın kişinin çalışma performansına ve motivasyonuna etkisi araştırılmıştır. İş dünyasında sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle daralma yaşayan sektörlerde çalışan pek çok kişi ya işini kaybetmiş ya da iş değiştirmek zorunda kalmıştır. Farklı sektörlerde sürecin ve süreçteki kısıtlamaların ciddi etkileri olmuştur.

Akademisyenler, Kovid 19’un neden olduğu kaygının akademik çalışmalarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Süreçte kadınların erkeklere göre; 29-34 yaşlarında olanların yaşı daha olgun olanlara göre; bekârların evlilere göre; asistan ve Dr. Öğretim üyelerinin, profesör ve doçentlere göre ve sağlık çalışanlarının başka alanlarda çalışanlara göre daha fazla kaygı yaşadığı belirlenmiştir.¹⁰

Hindistan’da sağlık çalışanları arasında hastanenin Kovid 19 servislerinde görevlendirilenlerin, diğerlerinden daha yüksek düzeyde stres, kaygı ve çökkünlük yaşadıkları anlaşılmıştır.¹¹ Türkiye’de Doğu Anadolu bölgesinde sağlık çalışanları (N=168, Ort. Yaş: 29,19, %63’ü kadın) ile yapılan araştırmada, sağlık çalışanlarında koronavirus kaygısı arttıkça hastalığa yakalanma korkusunun artmakta, umut ve dayanıklılık düzeyinin azalmakta olduğu anlaşılmıştır.¹² Süreç, çalışma hayatına pek çok yenilik ve değişikliği de beraberinde getirmiştir.

⁸ Zakir Aşar - İsmail H. Demircioğlu - Ebru Demircioğlu - Ömer F. Zararsız - Emrah Ayaşlıoğlu, “Virüslü Dünyada Eğitim, Salgınla Yaşamak”. *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek*, (ed. İsmail Demircioğlu - Zakir Aşar - Can Ozan Tuncer), Pegem Yayınevi, Ankara, 2020, s. 231-260.

⁹ Erol Bulut, “Üniversite Öğrencilerinin Salgın Dönemi Uzaktan Eğitim Deneyimleri: Ordu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve Besyo Örneği”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2021, c.11, sy: 2, s. 533-548.

¹⁰ Deniz Akyıldız - Serife Durna, “Determining the Research status and Coronavirus Anxiety Scores of Academics during the Flexible Working Arrangements Initiated after the COVID-19 Pandemic”, *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 2021, c. 16, sy. 3, s. 336-343.

¹¹ Ashwin Parchani et. al., “Fear, Anxiety, Stress, and Depression of Novel Coronavirus (COVID-19) Pandemic Among Patients and Their Healthcare Workers - A Descriptive Study”, *Psychology Research and Behavior Management*, 2021, c. 14, s. 1766-1776.

¹² Murat Yıldırım - Abdurrahim Güler, “Coronavirus Anxiety, Fear of COVID-19, Hope and Resilience in Healthcare Workers: A Moderated Mediation Model Study”, *Health Psychology Report*, 2021, c. 9, sy: 4, s.388-400.

2. KOVİD 19'UN PSİKOLOJİK SAĞLIĞA ETKİLERİ

Virüsün kaynağının Vuhan'daki hayvan pazarı ya da bir araştırma laboratuvarı olabileceğinin basında yer alması, dünya gündeminde biyo-terörizme dikkat çekmiştir. Salgının kaynağı konusundaki inanç, halkın salgına yönelik tutumunu belirleyen en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Bir araştırmada, Kovid 19'un nedenleri ve Kovid 19 korkusu arasındaki ilişki incelendiğinde ($N=305$), erkeklerin kadınlara göre ve kırsal bölgelerde yaşayanların kenttekilere göre komplo teorilerine daha çok inandıkları anlaşılmıştır. Ayrıca salgının nedenini dini inançla açıklayanların daha çok erkekler ve eğitim düzeyi düşük olanlar olduğu ortaya çıkmıştır.¹³ Bu durumda toplumun bir kesimi komplo teorileri nedeniyle büyük tedirginlik yaşamıştır.

Özellikle yaşı genç insanların (17-21 yaş) yetişkinlere (22-39 ve 40-59 yaş) göre salgından daha çok korktuğu, biyo-terör iddialarına daha çok inandıkları, daha umutsuz oldukları, hayatın anlamını ve yaşam biçimini daha çok sorguladıkları anlaşılmıştır.¹⁴ Süreç, dünyanın geleceği konusunda gençlerde umutsuzluğa neden olmuştur. Hastalığın ilk ortaya çıkışından itibaren Kovid 19'un hastalarda yol açtığı fiziksel sorunlar sürekli gündemde iken salgına dönüşmesi ve biyo-terör iddiaları ile toplumun genelinin psikolojik sağlığına etkileri de kısa sürede gündemin konusu olmuştur.

Salgından toplumda kimlerin daha çok etkilendiği ve desteğe ihtiyaç duyduğu araştırıldığında özellikle yaş ile ilgili faktörler öne çıkmıştır. Arısoy ve Çay tarafından yapılan karşılaştırmalı araştırmada, 60 yaş ve üzerindeki bireylerin 59 yaş ve altındaki bireylere göre salgınla ilişkili korkularının daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($t=-7,407$).¹⁵

Salgında sosyo-ekonomik düzey ve kişilerin yaşam kalitesi farklılığından kaynaklanan eşitsizlikler daha da görünür hale gelmiştir. Salgının ilk haftasında Polonya'da 700 yetişkinle yapılan çalışmada, depresyon (%48), kaygı bozukluğu (%39) stres (%54,8) gibi nedenlerin, katılımcıların zihinsel sağlığını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Araştırma, yüksek düzeyde stres, kaygı ve depresyon puanlarına sahip olanların diğerlerine göre düşük yaşam kalitesine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Araştırmacılar yüksek düzeyde psikolojik etki görülmesinin nedenini Polonya'nın ekonomik olarak güçsüz oluşu ile açıklamıştır.¹⁶ Aslan tarafından üç ayrı üniversitenin öğrencilerinin yaşam koşulları ve yaşam memnuniyeti açısından karşılaştırılması amacıyla yapılan çalışmada, Bingöl Üniversitesi öğrencilerinin, Atatürk Üniversitesi ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi öğrencilerinden hem daha kötü yaşam koşullarına sahip oldukları hem de Kovid 19 nedeniyle daha endişeli oldukları anlaşılmıştır.¹⁷

Ailede en çok sorumluluk alan ve bu nedenle hem kendisi hem de çocukları için tedbir alması gereken anne babalar için salgın çok daha zorlayıcı hale gelmiştir. Günlü, Asıcı ve Çetinkaya tarafından 416 anne baba ile yapılan çalışmada, katılımcıların %63,5'inin salgın nedeniyle; yüksek düzeyde travma

¹³ Okan Anıl Aydın - Sibel Orhan - Muhammet Gümüş - Necibe Kaya - Ezgi Mahanoğlu, "Covid-19'un Nedenleri Algısı ile Covid-19 Korkusu Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *International Journal on Social Sciences*, 2021, c.6, sy: 3, s. 75-110.

¹⁴ Necmi Karlı, "Covid 19 Algısı, Sağlık Bilişleri ve Dindarlık. Dindarlık", *Kişilik ve Ruh Sağlığı*, (ed. Nevzat Gencer - Muammer Cengil), Çamlıca Yay., İstanbul, 2020, s. 297-299.

¹⁵ Azime Arısoy - Murat Çay, "Yaşlı Bireylerde Koronavirüs (Covid-19) Korkusu: Yetişkin Bireylerle Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 2021, c.17, s. 82-97.

¹⁶ Bernard Sozański et. al., "Psychological responses and associated factors during the initial stage of the coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the adult population in Poland - a cross-sectional study", *BMC Public Health*, 2021, s. 21, s.19-29.

¹⁷ İmran Aslan, "Evaluating Wellbeing and Worries of University Students during Covid-19 Pandemic", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, c. 35, sy: 1, s. 245-261.

sonrası stres bozukluğu belirtileri gösterdiği ve hastalığa yakalanma korkusu, çocukların eğitimlerinin sekteye uğraması endişesi ve çevredeki hasta kişilerin varlığının anne babaları zorladığı, işe gitmenin anne babalar için rahatlatıcı olduğu bulgulanmıştır.¹⁸

Salgında çocuk, ergen ve onlara bakım verenlerin zihinsel sağlığı ile ilgili Fitzpatrick, Carson ve Weisz tarafından yapılan çalışmada ($N=133$), ailede bakım verenlerin salgın kaynaklı ekonomik sorunları arttıkça depresif belirtiler gösterme düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir ($t = 2,17$; $p = 0,03$). 1-5 yaş arası çocuklarda davranış problemleri, sosyal yalıtılmışlık, 6-12 yaşlardakilerde akademik konularda başarısızlık ve davranış bozukluğu, 13-19 yaşlarda depresyon ve kaygı bozukluğu öne çıkmıştır. Evdeki çocuk sayısı arttıkça yaşanan problemlerin arttığı, çocukların ve ergenlerin en çok akranları ile iletişim kurmaya (%27) ve psikolog desteğine (%22) ihtiyaç duyduklarına; bakım verenlerin ise zihinsel sağlık ile ilgili sağlık hizmetlerine (%18), baş etme stratejilerine (%11) ve stres yönetimi ve rahatlama stratejilerine (%10) ihtiyaç duydukları rapor edilmiştir.¹⁹

Sosyal desteğin, salgın sırasında psikolojik sağlığı etkileyebileceğini gösteren çalışmalar da yayınlanmıştır. Bireylerin sosyal destek ve aile iklimi algıları Kabasakal ve Aktaş tarafından incelendiğinde, evli katılımcıların aileden alınan sosyal destek, aile içi ilişkisellik ve bilişsel uyum boyutlarından bekârlara göre daha yüksek puan aldıkları bulunmuştur. Aile iklimi ölçeğinin alt boyutu olan kuşaklararası otorite ile algılanan sosyal destek ölçeğinin alt boyutları olan aileden destek sağlama ($r=-.231$, $p<.01$), arkadaştan destek sağlama ($r=-.113$, $p<.01$) ve özel bir insandan destek sağlama ($r=-.084$, $p<.05$) boyutları arasında ters yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Filistin'de Mahamid, Veronese ve Bdier'in yaptıkları çalışmada ($N=370$), Kovid 19 korkusu ile kaygı ($r=0,29$, $p<0,01$), depresyon ($r=0,25$, $p<0,01$) ve stres ($r=0,36$, $p<0,01$) gibi zihinsel sağlık sorunları olduğuna işaret eden göstergeler arasında benzer yönlü anlamlı ilişki bulunurken, algılanan destek ($r=-0,30$, $p<0,01$), destek arama ($r=-0,29$, $p<0,01$) ve alınan destek ($r=-0,31$, $p<0,01$) arasında ters yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Sosyal desteğin, Kovid 19 korkusu ve zihinsel sağlık sorunları arasında aracılık rolü olduğunun belirlenmesi ile yeterince sosyal destek alamamanın depresyon, stres ve kaygı düzeyini oldukça arttırdığı ve bunun da Kovid 19 korkusunu tetiklediği ortaya çıkmıştır.²⁰

Yaşanılan fiziksel çevrenin insan sağlığı üzerinde etkili olup olmadığının sorgulandığı Chen, Jones ve Dunse'un araştırmalarında da Kovid 19 hastalarının bulunduğu bir çevrede yaşayan kişilerin hastalık korkusunu, Kovid 19 teşhisi almayan bir çevrede yaşayanlara göre 10 kat daha fazla hissettiği anlaşılmıştır. Katılımcıların eğitim düzeyi ($r=-0,386$; $p<0,01$), komşularla algılanan ilişki düzeyi ($r=-0,509$; $p<0,01$), gün ışığı algılama düzeyi ($r=-0,567$; $p<0,01$), algılanan kapalı alan hava kalitesi düzeyi ($r=-0,508$; $p<0,10$) ve Kovid 19 hastanesi ($r=-0,423$; $p<0,10$) ile olan mesafe arttıkça psikolojik sorunlarının azaldığı ortaya çıkmıştır.²¹

¹⁸ Aykut Günlü - Esra Asıcı - Musa Çetinkaya, "Türkiye'de COVID-19 Salgının İkinci Evresinde Ebeveynlerde Depresyon, Anksiyete, Stres ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu Semptomlarını Yordayan Değişkenler", *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2021, c. 4, sy: 1, s. 94-124.

¹⁹ Olivia Fitzpatrick - Amani Carson - John R. Weisz, "Using Mixed Methods to Identify the Primary Mental Health Problems and Needs of Children, Adolescents, and Their Caregivers during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic", *Child Psychiatry & Human Development*, 2021, c. 52, s.1082-1093.

²⁰ Fayez Azez Mahamid - Guido Veronese - Dana Bdier, "Fear of Coronavirus (COVID-19) and mental health outcomes in Palestine: The mediating role of social support", *Current Psychology*, 2021, <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02395-y>

²¹ Yiyi Chen - Colin Jones - Neil Dunse, "Coronavirus disease 2019 (COVID-19) and psychological distress in China: Does neighbourhood matter?", *Science of the Total Environment*, 2021, c.759, sy: 144203, s.1-9.

3. MEDYA

Kovid 19 süresince uzmanlar tarafından psikolojik dayanıklılığın artırılması için yapılan öneriler arasında medyanın gereğinden fazla takip edilmemesinin de yer alması²², medya üzerinden yapılan uydurma haberlerin yaygın etkisine daha çok dikkat çekmiştir. İtalya’da Kovid 19 hakkında uydurulan haberlere ne kadar inanıldığını belirlemek amacıyla, içerisinde hem doğru hem de uydurma olan 40 sosyal medya haberi derlenerek, 293 gönüllüye bunlara ne derece inandıkları sorulmuştur. Kovid 19’un “Çinlilerin yemek alışkanlıklarından dolayı ortaya çıktığı” ve “Kovid 19’un hastanede yatmayı gerektirecek kadar önemli bir hastalık olmadığı”na ilişkin sahte haberlere, eğitim düzeyi en yüksek grup olan doktora unvanına sahip katılımcıların daha çok inandığı belirlenmiştir. Hastalığın “sokaklardan bulaşacağına, elbise ve ayakkabılardan geçeceği”ne ilişkin haberlere ise eğitim düzeyi en düşük olan ortaokul mezunu katılımcıların daha çok inandıkları belirlenmiştir.²³ Dolayısıyla hangi eğitim düzeyinde olurlarsa olsunlar, kişilerin medya üzerindeki bilgi kirliliğinden etkilendikleri düşünülmüştür.

4. KOVİD 19’UN YOL AÇTIĞI SORUNLARLA BAŞ ETME TARZLARI

Maneviyat, yaşam zorlukları karşısında en sık başvurulan kaynaklardan biridir. Uzun süre evde kalınan karantina sürecinde dini ve manevi kaynakların kişinin süreci anlamlandırmasına ve süreçte sağlığın korumasına etkisi oldukça önemli olmuştur. Manevi/dini baş etme konusunda Pargament ve arkadaşları tarafından tanımlanan ve çok kullanılan iki temel kalıp vardır. İlki olan olumlu dini baş etme; affedici tutum, gerektiğinde manevi destek arayışı, zorluklar karşısında hem gayret gösterip hem dua etmekle yapılan işbirlikçi manevi baş etmeyi kullanma ve iyilikseverlik gibi insani değerlerle ilişkilidir. İkincisi olan olumsuz dini baş etme ise zorluklar nedeniyle Tanrı’ya cezalandırıcılık gibi özellikler atfetme, dindaşlarından memnuniyetsizlik, olayların nedenini şeytani güçlerle açıklama, Tanrı’nın gücünden şüphe duyma gibi tutumları içermektedir.²⁴

18-35 yaş arasındaki gençlerle yapılan bir çalışmada (N=441), katılımcıların bir kısmının sürecin etkisini hafifletmek amacıyla olumlu dini baş etme unsurlarına daha çok yönelindikleri ve dua etme, Kur’ân-ı Kerim okuma, namaz kılma, şükretme gibi dini ritüellere katılımında artış olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşamlarında da hayata eskisine göre daha anlamlı ve pozitif bakmak, sahip olduğu güzelliklerin farkına varmak ve geçmişe nazaran insanlarla olan ilişkilerine daha özen göstermek gibi olumlu değişimlerin olduğu anlaşılmıştır.²⁵

Kasapoğlu’nun çalışmasında (N= 565), maneviyatın psikolojik sağlamlığı desteklerken ($\beta=0,20$, $p<0,01$); belirsizliğe tahammülsüzlüğü azaltmakta olduğu ($\beta =-0,07$, $p<.01$); psikolojik sağlamlığın belirsizliğe tahammülsüzlüğü doğrudan, anlamlı bir şekilde azalttığı belirlenmiştir ($\beta =-0,36$, $p<0,01$).²⁶

²² G. Gökçe Ünal, Zakir Avşar, “Covid -19 Salgını ve Ruh Sağlığı”, *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek*, (ed. İsmail Demircioğlu - Zakir Avşar - Can Ozan Tuncer), Pegem Yayınevi, Ankara, 2020, s. 214-215.

²³ Marco Furini - Silvia Mirri - Manuela Montangero - Catia Prandi, “Untangling between fake-news and truth in social media to understand the Covid-19 Coronavirus”, *IEEE Symposium on Computers and Communications Conference: 2020 (ISCC)*, DOI: 10.1109/ISCC50000.2020.9219663.

²⁴ Kenneth I. Pargament - Bruce W Smith - Harold G. Koenig - Lisa Perez, “Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major life Stressors”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1998, c.37, sy: 4, s.710-724.

²⁵ Said Sami - Yasin Toprak - Ayşe Gökmen, “COVID-19 Sürecinde Gençlerde Hayatın Anlamına Yönelik Değişim ve Dönüşümler”, *İlahiyat Akademik Dergisi*, 2020, sayı: 12, s.219-225.

²⁶ Figen Kasapoğlu, “COVID-19 Salgını Sürecinde Kaygı ile Maneviyat, Psikolojik Sağlamlık ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Turkish Studies*, 2020, c. 15, sy: 4, s. 599-614.

Yetişkinlerle yapılan bir başka çalışmada ($N=660$), katılımcılardan dindarlık eğilimi yüksek olanların ölüm kaygısı düzeyinin düşük olduğu, dindarlık eğilimi zayıf olanların ölüm kaygısı düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Dindarlığın ölüm kaygısını azaltan bir faktör olduğu ($\beta=-0.184$; $p< 0,01$) sonucu elde edilmiştir.²⁷

Salgın ya da tabii afetlerde özellikle olaya dini atıflar yapılması, sıkça görülen bir durumdur.²⁸ Kalgı'nın 24 yetişkin bireyle yaptığı çalışmada, salgın sürecinin kaygı, engellenmişlik duygusu, tükenmişlik ve yalnızlaşmaya yol açtığı ve bu durumun katılımcılar tarafından “doğanın intikamı, komplo ve ilahi bir cezalandırma” gibi nedenlere bağlandığı, katılımcıların süreçle baş etme konusunda dua ve ibadet gibi dini ekinliklere daha çok yöneldikleri belirlenmiştir. Kalgı'ya göre dini hassasiyetleri yüksek olan kişiler, salgını dini nedenlerle açıklama eğilimindedirler.²⁹ Özcan'ın yetişkinlerle yaptığı çalışmada ise ($N=810$), katılımcıların %42,4'ü salgını tamamen ilahi bir imtihan, %36'sı biyolojik bir olay, %23'ü ilahi bir cezalandırma, %15,4'ü doğanın tahribatının sonucu, %22'si biyolojik saldırı olarak gördüğünü belirtmiştir. Salgında olumlu dini baş etme tarzlarının olumsuz dini baş etmeye göre daha çok kullanıldığı ve olumlu dini eğilimi ile kaygı düzeyi arasında ters yönlü ($r=0,058$), olumsuz dini baş etme ile benzer yönlü ($r=0,244$; $p<0,01$) bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla salgına dini anlamlar yüklemeye eğiliminin oldukça yüksek olduğu, yüklemeye biçimine göre psikolojik sağlığı etkilediği anlaşılmıştır.³⁰

Kovid 19 nedeniyle yapılan bir araştırmada, yakınları vefat eden kişilerin yas sürecinde olumlu dini baş etme tarzlarını daha çok kullandıkları, yas tutan kişilerin süreçte din ve maneviyattan destek aldıklarını belirtilmiştir. Ahirete olan inanç ve ölenlerin yok olmadığını düşünmenin katılımcıları rahatlattığı anlaşılmıştır.³¹ Karşılı 17-59 yaş arasındaki bireylerle yaptığı karşılaştırmalı çalışmada, salgının Tanrı'nın bir cezalandırması olduğu düşüncesinin lise ve üniversite öğrencileri ile ev hanımlarında daha yüksek, akademisyenler ve öğretmenler arasında ise en düşük düzeyde olduğunu bulgulamıştır. Baş etme tarzı olarak salgından korunmak için tedbir alıp dua etme ve salgın süresince dinden destek alınmanın, en yüksek düzeyde ev hanımlarında en düşük düzeyde akademisyenlerde olduğu ortaya çıkmıştır.³²

Kaplan ve arkadaşlarının, ibadet sıklığı yüksek (4,1/5) bir örnekleme yaptığı çalışmada ($N=3597$), salgını, “imtihan” ve “ilahi ceza” olarak anlamlandıranların oranının yüksek olduğu (%39,1) belirlenmiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe salgını doğal olarak ortaya çıkan bir süreç olarak açıklamanın arttığı, dindarlık düzeyi yükseldikçe de doğüstü atıflar yapmanın arttığı belirlenmiştir. Salgınla mücadelede en çok kullanılan dini baş etme yollarının dua etme (%85,80) olduğu, katılımcıları en çok yakınlarının ölme ihtimalinin korkuttuğu, süreçte dini duyguları yoğunlaşanlar olduğu gibi dini inançlarını sorgulayanların bulunduğu da belirlenmiştir.³³ Doğan ve Karaca'nın çalışmasında, virüsün kaynağını ilahi bir ceza olarak görenlerde ölüm kaygısı puanlarının en yüksek düzeyde olduğu ($x=55,54$), virüsün kaynağını biyo-terör olarak algılayanlar ile ilahi bir

²⁷ Fatih Kandemir, “Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik bir Araştırma”, *Tokat İlmîyat Dergisi*, 2020, c. 8, sy: 1, s. 99-129.

²⁸ Ali Köse - Talip Küçükcan, *Deprem ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, Emre Yayınları, İstanbul 2006, s. 28.

²⁹ Mehmet Emin Kalgı, “Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma”, *Marife Dergisi*, 2021, c. 21, sy: 1, s.131-150.

³⁰ Zeynep Özcan, “Yüklemeye, Kaygı ve Başa Çıkma Bağlamında Covid-19 Salgınına Dini Bakış”, *Dindarlık, Kişilik ve Ruh Sağlığı*, (ed. Nevzat Gencer - Muammer Cengil), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2020, s. 255-283.

³¹ Said Sami, “Covid-19 Nedeniyle Yakınlarını Kaybeden Bireylerde Yas Süreci ve Dini Başa Çıkma”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2021, c. 55, sy: 1, s. 421-444.

³² Karşılı, “Covid 19 Algısı, Sağlık Bilişleri ve Dindarlık. Dindarlık”, s. 300-301.

³³ Hasan Kaplan - Kenan Sevinç - Nihal İşbilen, “Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma, Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies*, 2020, c. 15, sy: 4, s. 579-598.

cezalandırmaya uğradığını düşünenlerde ise olumsuz dini baş etme puanlarının oldukça yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur.³⁴

Angın tarafından, Türkiye’de 40’dan fazla ilde, 293 sağlık çalışanı ile yapılan çalışmada, erkeklerin kadınlara göre olumsuz dini baş etme yöntemlerini daha sık kullandıkları, yaş arttıkça olumlu dini baş etme yöntemlerinin daha sık kullanıldığı ve psikolojik sağlamlığın yaş ile birlikte arttığı tespit edilmiştir. Olumlu dini baş etme ile psikolojik sağlamlık arasında anlamlı bir ilişki olduğu ($r=-0,310$; $p<0,01$) ve olumlu dini baş etmenin psikolojik sağlamlığı arttırdığı belirlenmiştir ($\beta=0,310$; $t=4,39$, $p<0,01$).³⁵

Bu çalışmada, Kovid 19 teşhisi alan kişilerin hastalığa ilişkin deneyimlerini nasıl yorumladıklarının incelenmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. Çalışmada, Kovid 19 teşhisi aldıktan sonra kişilere kendilerini güçlü ya da zayıf hissettiren faktörlerin ve süreçte ortaya çıkan fırsatların ve tehditlerin neler olduğunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın ana problem cümlesi, “Kovid 19 teşhisi alan kişiler, hastalığa ilişkin deneyimlerini nasıl yorumlamışlardır?” olarak belirlenmiştir. Araştırmanın alt problem cümleleri şu şekildedir:

- Kovid 19 teşhisi alan kişilerin hastalık sürecinde algıladıkları güçlü yönleri nelerdir?
- Kovid 19 teşhisi alan kişilerin hastalık sürecinde algıladıkları zayıf yönleri nelerdir?
- Kovid 19 teşhisi alan kişiler hastalık sürecinde hangi fırsatları yakalamışlardır?
- Kovid 19 teşhisi alan kişiler hastalıkla beraber hangi tehditlerle karşılaşmışlardır?

5. YÖNTEM

Burada sırasıyla araştırma deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizinde takip edilen süreç hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

5.1. ARAŞTIRMANIN DESENİ

Çalışmada, aynı hastalık teşhisi almış olan kişilerin, tecrübelerini nasıl yorumladıklarının belirlenmesi amaçlandığı için, Temel Yorumlayıcı Desen benimsenmiştir. Temel Yorumlayıcı Desen, aynı tecrübeyi yaşayan kişilerin tecrübelerine yükledikleri anlama dayanır. Araştırmacı bu deseni kullanırken tüm katılımcıların deneyimlerinin özünde ne olduğunu anlamaya ve bir olguyu tanımlamaya çalışır. Yas sürecindekiler, toplumdan dışlanmış olanlar ve aynı hastalığı tecrübe etmiş olanlar hakkında yapılan nitel çalışmalarda Temel Yorumlayıcı Desen tercih edilen bir desendir. Araştırmacı, deneyimi yaşayan herkes için ortak olan özü yakalamaya çalışırken, katılımcıların neyi tecrübe ettikleri ve nasıl tecrübe ettiklerine odaklanır. Temel Yorumlayıcı Desen, Alman düşünür Edmund Husserl’in (1859-1938) görüşlerine dayanır. Husserl’in, Heidegger, Merleau-Ponty ve Sartre gibi tanınmış filozofları derinden etkilediği düşünüldüğünde, bu desenin felsefi bir düşünce tarzı üzerine kurulduğu söylenebilir. Sosyoloji, psikoloji, eğitim ve sağlık bilimleri alanında yapılan çalışmalar için bu desen oldukça kullanışlı bulunmuştur.³⁶

³⁴ Mebrure Doğan - Faruk Karaca, “Covid-19 Salgın Sürecinde Aktif Çalışan Sağlık Çalışanlarında Ölüm Kaygısı ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2021, c.55, sy:1, s. 327-351.

³⁵ Yasemin Angın, “Covid-19 Pandemi Sürecinden Geçerken Sağlık Çalışanlarında Dini Başa Çıkma ve Psikolojik Sağlamlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2021, c. 25, sy:1, s. 331- 345.

³⁶ John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Sage Publication, London 2007, s. 58,62.

5.2. ÇALIŞMA GRUBU

Çalışma grubunun özellikleri ayrıntılı bir şekilde Tablo 1’de verilmiştir.

TABLO 1: Çalışma Grubundaki Katılımcıların Özellikleri.

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim durumu	Meslek	Yaşadığı şehir	Kronik hastalık	Kovid 19 sürecinde bulunduğu yer	Kovid 19 sonrası hastalık
K1	44	E	Lisansüstü	Akademisyen	Kırıkkale	Yok	Ev	Yok
K2	41	K	Lisansüstü	Öğretmen	Ankara	Yok	Ev	Yok
K3	46	E	Ortaokul	Şoför	Ankara	Yok	Ev	Yok
K4	25	K	Lisans	Öğretmen	Çorum	Yok	Ev	Yok
K5	39	K	Lisans	DİB uzman	Ankara	Var	Ev	Yok
K6	32	K	Lisansüstü	Öğrenci	Ordu	Yok	Ev	Yok
K7	41	E	Lisansüstü	Akademisyen	Ordu	Yok	Ev	Yok
K8	34	K	Lisans	Öğretmen	İstanbul	Yok	Ev	Yok
K9	28	K	Lisans	Öğretmen	İstanbul	Yok	Ev	Yok
K10	30	E	Lisans	Mühendis	İstanbul	Yok	Ev	Yok
K11	43	K	Lise	Ev hanımı	İstanbul	Var	Hastane	Solunum
K12	43	K	İlkokul	Ev hanımı	Ankara	Var	Hastane	Solunum
K13	26	E	Lisans	Polis	Ankara	Yok	Ev	Yok
K14	38	E	Lisansüstü	Akademisyen	Ankara	Yok	Ev	Yok
K15	42	E	Lisans	Akademisyen	Ankara	Yok	Ev	Yok
K16	23	K	Lisans	Öğrenci	Ankara	Yok	Ev	Yok
K17	23	K	Ön lisans	Lab. Teknisyeni	Ankara	Yok	Ev	Yok
K18	42	K	İlkokul	Ev Hanımı	Ankara	Var	Hastane	Diabet
K19	50	E	Ortaokul	Serbest Meslek	Ankara	Yok	Ev	Yok
K20	25	K	Lisansüstü	Çalışmıyor	Ankara	Yok	Ev	Yok
K21	23	K	Lisans	Öğrenci	Çorum	Yok	Ev	Yok
K22	38	K	Lisansüstü	DİB vaiz	İstanbul	Yok	Ev	Yok
K23	23	K	Lisans	Öğretmen	Ankara	Yok	Ev	Yok
K24	24	E	Lisans	Öğrenci	Antalya	Yok	Ev	Yok
K25	20	E	Lisans	Öğrenci	Kırıkkale/köy	Yok	Ev	Koku kaybı
K26	19	K	Lisans	Öğrenci	Kırıkkale	Yok	Ev	Koku kaybı

Bu araştırmada, çalışma grubu ($N=26$) belirlenirken “amaçlı örnekleme” yöntemiyle seçim yapılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan maksimum çeşitlilik örneklemesinin yani mülakat için katılımcılar seçilirken heterojen bir grubun sağlanmasına çalışılmıştır. Dolayısıyla katılımcıların farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve meslek grubundan ve farklı yerleşim yerlerinden olmasına özen gösterilmiştir. Katılımcıların 16’sı kadın 10’u erkektir. Katılımcılardan 2’si ilkokul, 2’si ortaokul, 1’i lise, 1’i ön lisans, 8’i lisans 6’sı lisansüstü eğitim mezunudur. 5 katılımcı lisans öğrencisi, 1 katılımcı ise yüksek lisans öğrencisidir. Katılımcılardan sadece bir kişi köyde, 25 kişi il merkezinde ikamet etmektedir. 3 kişi Kırıkkale, 14 kişi Ankara, 4 kişi İstanbul, 2 kişi Çorum, 2 kişi Ordu ve 1 kişi Antalya’da yaşamaktadır. Hastalık nedeniyle 5 kişinin sağlık problemleri uzun süreli tedavi gerektiren bir hale gelmiştir.

5.3. VERİ TOPLAMA ARACI

Temel Yorumlayıcı Desen’de kişilerin bir olaya ilişkin kişisel tecrübeleri üzerine odaklanıldığı için mülakat yöntemi kullanılmaktadır.³⁷ Mülakat soruları yapılandırılmış bir desende hazırlanmıştır. İlk basamakta sorular ilgili alanyazın doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanmış, ardından uzman

³⁷ Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, s.58.

görüşüne sunulmuş ve içerikteki sorular uzman görüşü doğrultusunda azaltılmış ve netleştirilmiştir. Üçüncü basamakta Kovid 19 tecrübesi yaşayan üç kişiden sorular hakkındaki düşünceleri istenmiştir. Sorular halen fazla oldukları düşünülerek tekrar azaltılmış mükerrer cevap verilmesi muhtemel sorular çıkarılmıştır. Araştırma sorularına son şekli verildikten sonra tekrar uzmanlardan onay alınarak uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Araştırmada 24 soru mevcuttur ve yaklaşık 40 dakikada cevaplanabilmektedir. Sorular katılımcının kendisi, hastalık süreci, dini/manevi referanslarla yapılan anlamlandırmalar ve süreçle nasıl baş edildiği olmak üzere dört ana yapı üzerine temellendirilmiştir.

5.4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Mülakatı yapan ve katılımcı arasındaki iletişimdeki açıklık ve aradaki ilişkinin kalitesi, araştırmanın amacına ulaşmasında en önemli etkenlerden biri olmaktadır.³⁸ Mülakat yapılan kişilerle hastalığın aynı ortamda bulunmayı zorlaştırıyor olması nedeniyle, ilk önce telefon ile iletişim kurulmuş ve daha sonra mülakat formu üzerinden bilgi alınmıştır. Mülakat formunda yazılanlardan emin olunmadığında katılımcıya tekrar dönülmüş ve yazdıklarını biraz daha açıklaması istenmiştir. Katılımcılar doldurdıkları mülakat formlarını araştırmacılara e-posta ile ulaştırmışlardır. Süreçte iki katılımcı araştırmacıların isteği üzerine mülakat formuna yazdıklarını tekrar gözden geçirip göndermiştir.

5.5. VERİLERİN ANALİZİ

Temel Yorumlayıcı Desen’de verilerin analizi, kişilerin tecrübeleri ve bu tecrübeye yükledikleri anlamları ortaya çıkarmak olduğundan, analiz yapılırken verilerin kavramsallaştırılması ve incelenen olguyu açıklayabilecek temalar belirlenmektedir. Elde edilen temalar içerisinde sonuçlar daha çok doğrudan alıntılarla verilmektedir.³⁹ Bu çalışmada da doğrudan alıntıların içerik analizine uygun temalara ayrılması ile analize başlanmıştır. Verilerin analizi sürecinde din psikolojisi alan uzmanı dört ayrı araştırmacı birbirinden bağımsız bir şekilde verileri incelemiş ve içeriği kodlamıştır. Kodlamalardaki farklılıkların giderilmesi için üç araştırmacı verilerin kodlanması konusunda birlikte çalışıp fikir birliği sağlamış ve iki ayrı uzmanın teyidi ile analiz tamamlanmıştır.

5.6. GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK

Bu çalışma nitel desende hazırlanmış olması nedeniyle güvenilirliğin sağlanması için önerilen basamaklar takip edilmiştir.⁴⁰ İç geçerliliğin sağlanması için sorular hazırlanmadan önce ilk olarak Kovid 19 teşhisi alan kişilerle görüşmeler yapılmış ve onların konu ile ilgili tecrübeleri dinlenmiştir. Soruların hazırlanması sırasında uzman görüşlerinin ardından bu kişilerin araştırma soruları ile ilgili önerileri alınmıştır. İkinci olarak güven inşasının sağlanması için uygulama sırasında katılımcılar belirlenen süre içerisinde dönüt vermeleri için ikna edilmiş ve kendilerine verilen bir haftalık süre içinde mülakat formunun doldurulması için hatırlatmalarda bulunulmuştur. Bazı katılımcılar halen yas sürecinde olduğundan kendilerinden bilgi alma konusunda hassas davranılmış, araştırma formunu “kendini iyi hissettiği zaman doldurabileceği” söylenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu kendini yorgun hissettiği ve dikkatini çok toplayamadığı için kendilerine ek süre verilmiştir. Katılımcılarla yüz yüze iletişim kurulamamış olmasından kaynaklanan zorluklar olsa da gerek çevrimiçi platformlardan yapılan yüz yüze görüşmeler ve gerekse telefon ile yapılan görüşmelerle katılımcılarla iletişim kurulmuştur.

³⁸ Yvonna S. Lincoln - Egon G. Guba, *Naturalistic Inquiry*, Sage Publication, London 1985, s.268.

³⁹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yay., 7. bsk., Ankara 2008, s.75.

⁴⁰ Lincoln - Guba, *Naturalistic Inquiry*, s.301.

Fakat çalışmadaki bulguların tamamı, katılımcıların kendi yazdıkları formdaki verilerden alınmıştır. Telefon ve çevrimiçi platformlardan yapılan yüz yüze görüşmeler daha çok katılımcıların güveninin kazanılması ve elde edilen verilerin doğrulanması için yararlı olmuştur. Üçüncü olarak, yüksek lisans derecesine sahip ve nitel araştırma alanında yayını olan bir katılımcı, bu çalışmadan elde edilen kategorileri kontrol ederek konu ile ilgili düşüncelerinin doğru kategoride olup olmadığını kontrol etmiştir. Katılımcı özellikleri yukarıda Tablo 1’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Dış geçerliliğin sağlanması için örneklemin özellikleri ve süreç ayrıntılı olarak anlatılmıştır. İç güvenilirliğin sağlanması için doğrudan alıntılar analizde verilmiş, iki ayrı araştırmacı, bir alan uzmanı verileri kodlamış ve iki araştırmacı ve bir din psikolojisi uzmanının fikir birliği sağlanması ve iki ayrı uzmanın teyidi ile analiz tamamlanmıştır. Dış güvenilirliğin sağlanması için salgın, afet, deprem gibi doğa olaylarından sonra yapılan nitel çalışmalarda verilerle benzerlik olup olmadığına bakılmıştır.⁴¹ Kişilerin tecrübelerinin tam olarak anlaşılabilmesi için alanyazındaki benzer çalışmaların soruları ve elde ettikleri sonuçlar göz önüne alınmıştır. Ayrıca Kovid 19 hakkında alanyazındaki nicel çalışmaların sonuçları ile ilgili benzerlik ve farklılık da ayrıca incelenmiştir.⁴² Elde edilen bulguların alanyazındaki çalışmaların temalarını içerdiği görüldüğünde istenilen düzeyde çeşitliliğe ulaşıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak uzman görüşü alınmış ve veriler gerektiğinde kontrol edilmesinin sağlanması için saklanmıştır.

6. BULGULAR

Elde edilen bulgular ile içerik analizi yapılmıştır. Analiz yapılırken bulgular kişilerin salgın ile baş etme sürecinde etkili olan güçlü ve zayıf yönlerini, süreçte ortaya çıkan fırsat ve tehditleri gösterecek şekilde temalara ayrılmış, temalar şablon olarak Şekil 1’de verilmiştir.

<p>Bireylerin Süreçle Baş Etmesini Destekleyen Faktörler: Güçlü Yönler</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Kişisel Özellikler ➤ Etkili Baş Etme Stratejileri Kullanma • Problem Odaklı Baş Etme Stratejisi Kullanma → Gerçeği Kabullenip Duyguları İyi Yönetme → Sürece Uyum Sağlayıp Günlük Hayata Devam Etme → Uzman Tavsiyelerine Uyarak Bilgi Kirliliğine Karşı Kendini Koruma → Ev İçerisinde Kendini Rahatlatmayı Bilme • Olumlu Dini Baş Etme Stratejileri Kullanma → Kur’an-ı Kerim’in Uyarılarını Dikkate Alma → Hz. Peygamber’in ve Sahabenin Yaşam Tecrübelerinden Yararlanma → Yaşam Olaylarını Hayra Yorma → Salgını Bir Cezalandırma Olarak Görmeme → İşbirlikçi Dini Baş Etme Stratejisini Kullanma <p>Süreçte Ortaya Çıkan Kazanımlar: Fırsatlar</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Manevi Gelişim Fırsatı Yakalama • Yaradan’a Güvenerek Güçlenme Hayatın Geçiciliğini Hatırlama • Kur’an-ı Kerim Ayetleri Üzerine Düşünerek Güçlenme • Süreci Hayatı Anlamlandırma Fırsatına Çevirme • Yaşamda Sahip Olduklarını Fark Etme ➤ Evdeki Zamanı Bilgisini Artırmak için Kullanma ➤ Aile İçi İlişkileri Güçlendirme Fırsatı Bulma 	<p>Bireylerin Süreçle Baş Etmesini Zorlaştıran Faktörler: Zayıf Yönler</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Duygu Odaklı Baş Etme Stratejisi Kullanma • Salgının Ciddiyetini Geç Kavrama • Suçluluk Duygusu Hissetme • Sınır Bulanıklığından Kaynaklanan Rol Karmaşası Yaşama • Ölüm Kaygısı Yaşama • Aile Üyelerinin Geleceği İçin Endişelenme • Hastalığı Eve Taşınana Kızgınlık Duyma • Temas Edilen Kişilerle İlgili Kaygılar ➤ Olumsuz Dini Baş Etme Stratejileri Kullanma • Tanrı’nın Gücünü Sorgulama • Ölüm Sonrası Cezalandırılacağı Kaygısı Taşıma <p>Süreçte Ortaya Çıkan Zorluklar: Tehditler</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Kronik Hastalıkların Ortaya Çıkması ➤ Ekonomik Sorunlarla Karşılaşma ➤ Aile İçi Gerginliklerin Ortaya Çıkması ➤ Eğitimin Aksaması ➤ İnsanlığın Geleceği ile İlgili Kaygılanma ➤ Medyanın Olumsuz Propagandasına Maruz Kalma ➤ Karmaşık Manevi Yasın Yol Açtığı İnanç Krizi
--	---

ŞEKİL 1: Kovid 19 Teşhisi Alanların Süreçteki Deneyimleri Üzerine SWOT Analizi.

⁴¹ Köse - Küçükkan, *Deprem ve Din- Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, s. 28 vd.

⁴² Kaplan - Sevinç - İşbilen, “Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma, Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma”, s. 579-598.

A. BİREYLERİN SÜREÇLE BAŞ ETMESİNİ DESTEKLEYEN FAKTÖRLER: GÜÇLÜ YÖNLER

Salgın sürecinde bireylerin dayanıklılığını arttıran faktörlere bakıldığında, bireysel özelliklerin oldukça önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Kişinin kendi kapasitesi, öz yeterlilikleri ve kullandığı etkili baş etme stratejileri sürecin olumsuz etkilerine karşı bireyi güçlendirmiş görünmektedir.

A.1. Kişisel Özellikler: Evde vakit geçirmeyi sevmek, genç ve sağlıklı olmak katılımcılara kendilerini avantajlı hissettiren kişisel özellikler olmuştur.

➤ *Yaşımın henüz genç olduğumu ve kronik hastalığımdan olmadığını düşündüm ve kendimi rahatlatmaya çalıştım. K2*

➤ *Kovid oldum ve bu durumdan çok da tedirgin olmadım. Çünkü genç ve dinamik birisiyim. Bu hastalığı çabuk atlatacağıma inandım. K24*

➤ *(Karantina sırasında evde kalma) Evcimen bir insan olduğum ve yalnız kalmayı sevdiğim için benim hayatında bir değişiklik oluşturmadı. Daha önceki hayatıma neredeyse olduğu gibi devam ettim. K15*

A.2. Etkili Baş Etme Stratejileri Kullanma: Problem odaklı baş etme stratejisi ve olumlu dini baş etme stratejileri kullanmanın bireylerin sürece uyumlarını kolaylaştırması nedeniyle salgınla baş etme konusunda etkili oldukları belirlenmiştir.

A.2.1. Problem Odaklı Baş Etme Stratejisi Kullanma: Süreçte salgın hakkındaki gerçekleri spekülasyona kapılmadan kabullenen, duygularını yönetebilen, hasta olup iyileşenleri tanıyan, günlük hayatına devam etmeyi başaran, ailesi ile birlikte etkinlikler yapan, evde iyi vakit geçiren, uzmanların görüşlerini göz önüne alıp bilgi kirliliğine karşı kendini koruyabilen kişilerin olumsuzluklarla baş etmede problem odaklı baş etme stratejilerini kullandıkları anlaşılmıştır.

A.2.1.1. Gerçeği Kabullenip Duyguları İyi Yönetme

➤ *Çok güzel korunmamıza rağmen de Kovid olabiliyormuşuz düşüncesi ilk olarak aklımdan geçti. "Sakin olmalıyım" dedim kendime. Bu bir süreç ve iyi beslenerek üstesinden kolaylıkla gelirim dedim... Neyse ki filyasyon ekibi hemen geldi ve bize verdikleri ilaçları hemen almaya başladık ve kolaylıkla hastalığı atlattık. K6*

➤ *Kardeşlerimden Kovid olanlar vardı. Onların sağlıklarına kavuşmaları Kovid 19'un ölümcül olduğu hissini bende azalttı. Haliyle çemberin daraldığını, benim de yarın bir gün Kovid olabileceğimi ve riskli grupta olmadığım için de bu hastalığın üstesinden kardeşlerim gibi gelebileceğimi bilmek Kovid 19'a karşı bende bir hazırlık dönemi oluşturdu. Bundan dolayı Kovid olduğumu öğrendiğimde şaşırmadım. Sadece sıkıntılı bir süreci sabırla geçirmem gerektiğini düşündüm. K15*

A.2.1.2. Sürece Uyum Sağlayıp Günlük Hayata Devam Etme

➤ *Diğer hastalıklarımın farklı geçmedi benim için; korkuya, endişeye kapılmadım, günlük rutinimi yerine getirmeye çalıştım. K9*

➤ *Günlük hayatımda olduğu gibi devam edip hastalığın geçmesini duama ekledim. K10*

➤ *Sevdiğimiz insanlarla pek alışkın olmadığımız görüntülü konuşmalar yaptık. Ailemle beraber biraz iyi olduğumuzda komedi filmleri izlemeyi, gülmeyi, pozitif düşünmeyi tercih ettik. K20*

A.2.1.3. Uzman Tavsiyelerine Uyarak Bilgi Kirliliğine Karşı Kendini Koruma

➤ *Sosyal medyada duyulan her haberin sağlıklı olmadığını biliyordum, bundan dolayı da onlara pek kulak asmadım. Güvenilir diye düşündüğüm devlet kanalları dışında başka yerde gördüğüm haberleri araştırdım veya oralara hiç bakmadım. K6*

➤ *Haberleri takip ettim. Hastalıkla ilgili içerikleri takip ettim. Sabah programlarında doktorların tavsiyelerini kaçırmamaya özen gösterdim. K18*

A.2.1.4. Ev İçerisinde Kendini Rahatlatmayı Bilme

➤ *(Süreç içerisinde sosyal medya ya da TV’de) Daha çok eğlenceli şeylere bakmaya çalıştım. Beni güldürebilen videolara yöneldim. K14*

➤ *Anda kalmamı sağlayacak Şimdinin Gücü gibi kitaplar okudum ve pozitif psikoloji üzerine okumalar yaptım. Bu kitaplar bana kendimi iyi hissettirdi. Özellikle duygularımı yönetme becerime katkı sağladığını söyleyebilirim. K2*

➤ *Roman ve hikâye tarzı kitaplar okudum. Kitap okumak bana çok iyi hissettirdi. Kendimi daha güçlü, daha umutlu hissettirdiğini fark ettim. K5*

A.2.2 Olumlu Dini Baş Etme Stratejileri Kullanma: Süreçte olumlu dini baş etme stratejilerini kullananlar; Kur’an-ı Kerim’in uyarılarını dikkate almış, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ve sahabenin yaşam tecrübelerinden yararlanmış, olayların olumlu taraflarını görüp hayra yormuş, salgından dolayı salgını ilahi bir ceza olarak görmemiş ve salgına ilişkin çözümü insanların çabaları ile bulabileceğine inanmışlardır.

A.2.2.1. Kur’an-ı Kerim’in Uyarılarını Dikkate Alma

➤ *Kovid’e dair okuma ve araştırmalarım ve olan biteni gözlemlemem neticesinde Kovid ile ilgili olumsuz haberleri görmemeyi, duymamayı, izlememeyi öğrendim ve rahatladım. Bu haberlerle başa çıkmada dinin bir etkisi şöyle oldu: “Size bir fasık bir haber getirdiğinde onu araştırın” emri mucibince davrandım. Fasığı görünce verdiği haberin de yalan olduğunu gördüm. Hâlâ da ekranlarda görülmeye devam ediyorlar. K1*

A.2.2.2. Hz. Peygamber’in ve Sahabenin Yaşam Tecrübelerinden Yararlanma

➤ *Peygamberimizin salgın ile ilgili hadisleri göz önüne alındığında (kısıtlamaları) doğru bir karar olarak gördüm. K20*

➤ *Bu süreci anlamak için daha evvel, tarihte insanlığın başına gelmiş büyük hastalıkları araştırdım. Veba, sıtma, kolera vb... Bunlar karşısında insanların aldığı tavrı öğrenmeye çalışırken Sahabe efendilerimizin hayatından kendime bir örnek buldum. Hz. Ömer efendimizin vebanın olduğu bir yere sefer etmesi ve oraya varmadan geri dönmesi durumu. K24*

A.2.2.3. Yaşam Olaylarını Hayra Yorma

➤ *Bu sene annem ve babam hacca gideceklerdi, onlar adına da ayriyeten çok üzüldüm. Annemi bu konuda teselli ettim, “bak Yaradan seni koruyor, daha güzel zamanda gideceksiniz inşallah” dedim. K6*

A.2.2.4. Salgını Bir Cezalandırma Olarak Görmeme

➤ *Ben hayatımı olduğu gibi devam ettirmeye çalıştım. Bu süreci Tanrı’nın bir cezası olarak görmedim. Aile fertlerim ve bilhassa çocuklarım Tanrı’nın bize bu cezayı niye verdiğini sordular. Ben de bunun Tanrı’dan değil bizim hatamızdan kaynaklandığını söyledim. K14*

A.2.2.5. İşbirlikçi Dini Baş Etme Stratejisini Kullanma

➤ *Bizler inanan insanlarız, her şey Allah’tan gelir. O yüzden ben tedirgin olmadım. Tabii ki duamı ettim, evden çıkmamaya özen gösterdim. Çalıştığım zamanlarda da korunmaya, maske takmaya ve mesafemi korumaya dikkat ettim. K21*

➤ *Yapılması gerekenlerin yapılması, virüsün üstesinden gelmek, aşı geliştirmek ve korunmak için bilimsel araştırmaların yapılması, makul tedbirlerin alınması dışında yapılacak bir şey olmadığını, bunun ötesindeki duygusal çalkantılara kapılmadan, tevekkülle yaklaşmak gerektiğini düşündüm. K16*

B. Bireylerin Süreç ile Baş Etmesini Zorlaştıran Faktörler: Zayıf Yönler

Duygu odaklı baş etme stratejisi kullanma ve olumsuz dini baş etme stratejisi kullanmanın salgınla baş etmede bireyleri oldukça güçsüzleştiren faktörler oldukları belirlenmiştir.

B.1. Duygu Odaklı Baş Etme Stratejisi Kullanma: Salgını yeterince ciddiye almama, kaygı ile baş edememe ve aile içi sorunlar yaşama, ölüm kaygısı ve suçluluk duygusu hissetme duygu odaklı başa çıkma stratejisi kullananlarda öne çıkmıştır.

B.1.1. Salgının Ciddiyetini Geç Kavrama

➤ *Kovid 19'a dair ilk haber çıktığında dünya genelinde böyle bir durum oluşabileceğine ve ülkemize gelebileceğine dair ihtimal vermemiştim... Ne zaman ki ülkemiz diğer ülkelere giriş çıkış yasağı getirdi o günden itibaren hafife alınacak bir konu olmadığı kanısına vardım. K20*

➤ *(Kovid 19 ile ilgili olarak ülkemizde ilk vaka görüldüğünde), İnanmadım böyle hastalık yok dedim. Birkaç güne geçer zannetmişim. Açıkçası çok ciddiye almamışım bu durumu. Biz temiz bir milletiz bizlere bir şey olmaz sandım. K18.*

➤ *Kovid olmadığımı düşündüm başta, hastalık belirtileri başlayınca da insanlar üzerinde korkuya, umutsuzluğa iten algı operasyonu olduğunu düşündüm. K9*

B.1.2. Suçluluk Duygusu Hissetme

➤ *(Kovid tanısı aldığımda) İlk zaman çok etkilenmedim. Herkes oluyor dedim ama sonradan çok zorlandım. Çocuklardan ayrılıp hastanede tedavi olmam gerekti. Çok duygusallaştım, suçluluk duygusu yaşadım daha iyi tedbir alsaydım diye. K11*

B.1.3. Sınır Bulanıklığından Kaynaklanan Rol Karmaşası Yaşama

➤ *Ancak bu süreçte evden çalıştığım için rol karmaşası yaşadım. Hem bir çalışan hem anne hem eş hem ev hanımı hem uzaktan eğitim gören 1. Sınıf çocuğuma öğretmenlik yapmak zorunda kalmam sebebiyle çok bunaldığımı hatırlıyorum. Bu yaşadıklarımın dolaylı da engellenmişlik, kısıtlanmışlık, yetememe, yetişememe, kendine vakit ayıramama ve huzursuzluk hissettiğimi hatırlıyorum. K2*

➤ *Endişelerimle başa çıkamadım. Bunun için psikiyatrik destek almam gerekti. Ama bu durum sadece salgın ile ilgili değildi. İş yerim, aile hayatım, sorumluluklarım ve salgın hepsi birden büyük bir çöküntü yaşamama sebep oldu. K5*

B.1.4. Ölüm Kaygısı Yaşama

➤ *Salgın sebebiyle ölüm haberleri arttıkça ölümü eskisinden daha çok düşünmeye başladım. Hayatta yaptığım çoğu şey bana boş şeyler gibi gelmeye başladı. K3*

➤ *Hastalığın ciğerlere inerek nefes almayı engellemesinden dolayı boğularak ölme düşüncesi beni korkuttu. K2*

B.1.5. Aile Üyelerinin Geleceği İçin Endişelenme

➤ *Beni en çok endişelendiren şey çocuklarıma bir şey olur düşüncesi idi. Çocuklar benim dünyam ve yaşama sebebim çünkü. Anne olduktan sonra kişinin kendisi ikinci planda kalıyor. Ben çok hasta olursam çocuklara kim bakacak, düşüncesi vardı. K22*

➤ *Kendimi bildim bileli ailemi kaybetme korkum vardı. Çünkü annem ve babam beni geç yaşta dünyaya getirmişlerdi. Onların yaşlandığını ve bir gün bu dünyadan gideceklerini düşünmek kabul edemediğim bir şeydi. Bu virüsle de bu düşünceler vücut bulup karşıma dikilmişti. K4*

B.1.6. Hastalığı Eve Taşıyana Kızgınlık Duyma

➤ *İlk eve babam getirdi. Çok ısrar etsem de hastaneye götürmeye ikna edemedim. Babamın tedbir almayıp hepimize bulaştırmasından dolayı ona kızgınlık duydum. K16*

B.1.7. Temas Edilen Kişilerle İlgili Kaygılar

➤ *Bu virüsü taşıyıp birinin benim yüzümden ölmesinden çok endişe duydum. Hâlâ da duymaktayım. K19*

B.2. Olumsuz Dini Baş Etme Stratejileri Kullanma: Tanrı'nın insan yaşamındaki tüm sorunların çözeceği yönündeki beklentileri olanların ve ölüm sonrasında cezalandırılma kaygısı yaşayanların olumsuz dini baş etme stratejilerini kullandıkları anlaşılmıştır.

B.2.1. Tanrı'nın Gücünü Sorgulama

➤ *Oğlum bana "Virüs, Tanrı'dan daha güçlü baba" dedi. "Bunu nerden çıkardın?" dedim. O da "Baba baksana virüs Allah'ın evini bile kapattı" dedi. Eğer her şeyin sorumlusu Allah ise çıkacak sonuç budur. K14*

B.2.2. Ölüm Sonrası Cezalandırılacağı Kaygısı Taşıma

➤ *Yapmak gerekip de yapamadıklarım beni kaygılandırdı. Yeterli amelim olmadan ölmekten korktum. K1*

➤ *(Vefat eden) epeyce tanıdığım oldu. Her ölüm gibi ahirete ne kadar hazır olduğumuzu sorguladım. K14*

C. Süreçte Ortaya Çıkan Kazanımlar: Fırsatlar

Süreci maneviyata ve kendi iç âlemine yönelme, sahip olduğu imkânların farkına varma, uzun süredir ertelediği işleri yapma, aile ile birlikte vakit geçirme ve çeşitli eğitimlere yönelip kendini yetiştirme fırsatı olarak kullananlar için süreç pek çok kazanımı beraberinde getirmiştir.

C. 1. Manevi Gelişim Fırsatı Yakalama: Maneviyata yönelip dua ederek Allah'a yaklaşan, hayatın geçiciliğini fark eden ve yaşamlarının anlamı üzerine tefekkür edenler süreci manevi gelişim fırsatına çevirmişlerdir.

C.1.1. Yaradan'a Güvenerek Güçlenme

➤ *Manevi anlamda kendimi daha çok geliştirmeme katkı sağladı bu süreç. Allah'ın verdiği her zamanın bir değeri olduğunu ve asıl olanın o anda sana öğretilmek istenileni araştırmak, keşfetmek gerektiğini fark ettim. Yaşanılan hiçbir şey anlamsız değildir. K16*

➤ *İbadet ettikçe Allah ile olan bağımın güçlendiğini hissediyorum. Aynı zamanda bu süreç bana bir sabır eğitimi süreci gibiydi. K20*

➤ *Yaradan'a dua ettim, ibadetlerimi yapmaya devam ettim, bu yaşadıklarımızın hikmetinin ne olabileceği üzerine tefekkür etmeye çalıştım. "Her şerde bir hayır vardır" sözü bu dönem için benim düsturum oldu. Her şeyden önce Rabbimin benimle olduğunu bilmek, beni koruyacağını ve beni sevdiğini düşünmek, bu hastalığı da onun şifa ihsanıyla atlatacağımı düşünmek bana çok iyi geldi. Bir de*

kader inancı beni çok rahatlattı, bütün tedbirlerimi aldıktan sonra takdir olunanın başıma geleceği düşüncesi beni rahatlattı. K2

➤ *Daha bilinçli ve içten dualar etmeye başladım. Daha evvel ettiğim dualar ağızda bir nakarata dönüşmüşken bu süreçte bu ezberi bozarak daha odaklı ve ne istediğini bilen bir tavırla dualar ettim Rabbime... Daha önceleri ekseriyetle kendi şahsım ve ailem için dua ederken, artık Afrika'nın en ücra köşesinden, balta girmemiş ormanların en bilinmez ilkel kabilelerine kadar herkese dualar ettim. Bu bilinç ve bu şuuru kazanmış oldum. Rabbimle ilişkilerim zaten iyiydi. Ama bu durum beni Allah'a (c.c.) daha çok yaklaştırdı. K24*

C.1.2. Hayatın Geçiciliğini Hatırlama

➤ *Yakın çevremden, ailemden vefat eden olmadı, ama çok kıymetli hocamı Hakk'a uğurladık. O süreçte her şeyin boş olduğu, her şeyin geçici olduğu, hiçbir şey için birbirimizi kırıp üzmememiz gerektiği yoğun bir şekilde hep aklımda oldu. Hatta her moralim bozulduğunda veya bir şeye kızdığımında aklıma ölümü getirerek kendimi sakinleştirdim. Rabbimden bize de arkamızdan "Ne güzel ne kadar faydalı işler yaptı" şeklinde anılmak için dua ettim. K6*

C.1.3. Kur'an-ı Kerim Ayetleri Üzerine Düşünerek Güçlenme

➤ *Pozitif olduğum süre boyunca Kur'an okumayı artırdım, Kur'an okumak içimi rahatlattıyordu, sanki hastalığım azalıyor hissi veriyordu. K17*

➤ *Kur'an-ı Kerim'i daha çok okudum. Kur'an'ın bize verdiği mesajların neler olduğunu merak ettim K 18*

C.1.4. Süreci Hayatı Anlamlandırma Fırsatına Çevirme

➤ *Bu bir süreci ve bu süreci en güzel şekilde, hikmetlerini öğrenerek geçirmemiz gerekiyordu. Allah her şeyin sahibi, hiçbir şey sebepsiz yere olmaz, ona teslimiz. Bizim şer zannettiğimizde hayır vardır düşünceleri baskındı. Bu süreçte nelerden, nasıl öğrenmeler yaşayabileceğime odaklandım hep. K6*

➤ *Yaşadıklarımızdaki hayırları bulmaya gayret ettim. Maddi ve manevi olarak bu süreci nasıl fırsata dönüştürebileceğim üzerinde de düşündüm K2*

C.1.5. Yaşamda Sahip Olduklarını Fark Etme

➤ *Sağlığımızın, özgürce dolaşmanın, sevdiğimizimize kavuşmanın anlamını kattı bize. K18*

➤ *Asıl sebep çok şükür edecek nimetimizin var olduğunu fark etmektir. K16*

➤ *Hastalık hali gelmeden sağlığın kıymetini, sokağa çıkma kısıtlamasından sonra dışarıda hürce gezebilenin kıymetini, temiz havanın değerini, dostlarla tokalaşmanın, sarılmanın kıymetini daha iyi anlamış oldum. K24*

➤ *Doğanın değerini anladım. Tanrı'nın koymuş olduğu sistemi anlamaya çalıştım. K14*

C.2. Evdeki Zamanı Bilgisini Artırmak için Kullanma

➤ *Bu sürecin bana en önemli katkısı kitap okumam için çok kıymetli zamanlar tanıdı. K16*

➤ *Doktora başladım. Eğitimlerin online olması işimi kolaylaştırdı. K22*

➤ *Pandemi sürecinde internette pek çok sertifika programları çevrimiçi verilmeye başladı. Bu süreçte birkaç farklı kurumdan sertifika alarak bu süreci değerlendirdim. K6*

➤ *Online vaazlar çoğaldı. Hem kendim online vaaz verdim hem de çokça online vaaz dinleme fırsatım oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarını ve sosyal medyayı takip ettim. K22*

C.3. Aile İçi İlişkileri Güçlendirme Fırsatı Bulma

➤ *Bu süreçte daha önce ilgili olduğum ancak zaman bulup da uğraşmadığım birçok işle uğraştım. Mesela evde pizza, pide, somun ekmeği gibi unlu mamullerle yapılan birçok şeyi yapmayı denedim ve bu konuda başarılı olduğumu gördüm. Anneme ev işlerinde yardımcı oldum. K24*

➤ *Ailece okumalarımız oldu dini sohbetler ettik beraber. Namazlar kıldık ailece daha çok vakit geçirdik. Dine yöneldiğimiz bir süreç oldu bizim için. K18*

➤ *Çocuklarıma ve kendime daha çok zaman ayırabildim. K22*

D. Süreçte Ortaya Çıkan Zorluklar: Tehditler

Süreç pek çok kişiyi hastalık, ekonomik sorunlar, eğitimin aksaması, aile içi problemler, insanlığın geleceği ile ilgili kaygı, medyanın olumsuz propagandasının etkisinde kalma ve beklenmeyen ani ölümler nedeniyle inanç krizleri ile baş başa bırakmıştır. Köyde yaşadığı için süreçten iyi haberdar olamayıp tüm insanlığın sonunun geldiğini düşünen K25 ve vefat eden annesi için normal yas sürecinin aşamalarını yaşayamayan K4, süreçte en ciddi tehditlerle karşılaşanlar olmuşlardır.

D.1. Kronik Hastalıkların Ortaya Çıkması

➤ *(Kovid 19) Şeker ve kolesterol hastalığı olarak kronik hastalık bıraktı. Sürekli hastanede geçen bir süreç oldu. İlaç kullanımım arttı, ama buna da çok şükür. K18*

➤ *(Hastalık) Var olan rahatsızlıklarımı artırdı. Solunum sıkıntısı ve sırt ağrım kalıcı oldu. Baş ağrılarım yoğunlaştı. Uyku düzenim tamamen bozuldu. K11*

D.2. Ekonomik Sorunlarla Karşılaşma

➤ *Bu dönemde hem maddi hem de manevi anlamda çok yıprandığımı düşünüyorum. K21*

➤ *Evdeki maddi sorunlar aile bireylerinin arasında sorunlara yol açtı. K21*

D.3. Aile İçi Gerginliklerin Ortaya Çıkması

➤ *(Salgın sürecinde evde) Bol bol temizlik yaptık bu konuda hatta fazla ileriye gittiğimi hastalık derecesine geldiğimi düşünüyorum. Evde tartışmalı bir dönemimiz oldu. K18*

➤ *Evde olduğum sürede sosyal medyada daha çok takılmaya başladım. Aile içinde sorunlar oluşmaya başladı. Birbirimizin hatalarını daha çok görmeye başladık. K17*

➤ *Erkeklerin evde olması en büyük sorunumdu. Sürekli yemek ve temizlik yapmak sıkıcı ve yorucuydu. K12*

D.4. Eğitimin Aksaması

➤ *Çocuklar sabahtan öğleye kadar sürekli bilgisayar başında kalmak zorunda kaldı. Özellikle bu süreçte Suriyeli çocukların tablet bulamaması beni üzdü. Onlara destek olmaya çalıştım. Ana okuluna giden çocuğum var, online derse hiç odaklanamadı. K22*

➤ *Bu süreçte okula gitmeyi bile özledim, çünkü uzaktan eğitimde bazı zorluklarla karşılaştım, sistemsel sıkıntılardı bunlar; bu nedenle de yüz yüze eğitimi mumla aradım diyebilirim. K 21*

D.5. İnsanlığın Geleceği ile İlgili Kaygılanma

➤ *Süreç bittikten sonra dünyanın önlenemeyecek bir hızda dijitalleşmeye devam edeceği düşüncesi, sosyal hayatımızın eskisi gibi olmayacağı korkusuna sahibim. K5*

➤ *Hastalığın herkesi öldürdüğünü düşündük ve çok korktuk. K25*

D.6. Medyanın Olumsuz Propagandasına Maruz Kalma

➤ Sürecin en başında haber kanallarını ve tartışma programlarını izliyordum, ancak zaman içerisinde bunların bana iyi gelmediğini hissettim ve izlemeyi bıraktım. K2

➤ TV’de daha çok dizi izledim. Her izlediğim diziden sonra da kendimi daha kötü hissettim. K5

D.7. Karmaşık Manevi Yasın Yol Açtığı İnanç Krizi

➤ Annemin korona olduğunu öğrenince tüm korkularımı bedenimin her zerresinde hissetmişim. Çünkü virüs annemin vücudunda ilerlemiş ve hastaneye yatırılmıştı. Annemin kronik bir rahatsızlığı olmaması, yaşının risk grubuna dâhil olmaması beni bir nebze de olsa rahatlatıyordu. Nitekim annemle konuşmak onun sesinin neşeli ve iyi gelmesi korkularımı hafifletiyordu. Annem ağırlaşınca tüm hayatım değişti... Sürekli dua etmeye, mantıklı olmasa da internetten araştırdığım duaları ve sureleri okumaya başladım. Her namaz sonrası ağlayarak dua ediyordum. Kur’an-ı Kerim’i elimde alıp, “Allah’ım! Annemin şifası hangi sûre, hangi ayetteyse onu okumamı nasip et” diyordum ve her seferinde Enbiya sûresi “Her nefis ölümü tadacaktır” ayeti çıkıyordu. İlk başta şok oldum ve kabullenmedim. Çünkü o surede diğer peygamberlerin duası ve mükâfatları da yer alıyordu. Zihnimde sürekli annemi kaybedeceğim düşüncesi yer etmeye başlamıştı ve dualarıma “Allah’ım annemin canını alacağına benimkini al ben kaldıramam” diye dua etmeye başladım. Annem orda yatarken evde bana gülmek bile vicdan azabı çektiriyordu. Adaklar adadım ve kurban kestim. Ancak bir gecede tüm hayatım alt üst olmuştu. Toparlanabildim mi hâlâ, onu da bilemiyorum... Annemi kaybettiğimi öğrendikten sonra ettiğim tüm duaların, dini olarak yaptığım her şeyin boşa gittiğini düşündüm. Haberi aldığımda “Korktuğun gün başına geldi ve annen öldü bak” dedim. Hatırladığım tek şey sürekli anneler ölür mü diye sormamdı. Anneler evlatlarını nasıl bırakır dedim. Annemin ölüm haberini alırken haberi verenin biz ağlayınca bize kızması da çok kötü hissettirdi... Annemi defnetmeye götürürken bile adak adadım ve inşallah karışıklık olmuştur dedim. Annemi gördüğümde uyuyor gibiydi. Oradakilere sanki gözleri kımıldadı dedim. Yıkayanlar böyle bir şeyin imkânsız olduğunu söyledi. Son kez öpmek istedim ona bile izin vermediler. Kalbimi yerinden söküp toprağa gömdüler gibi hissettim. Gerçi hâlâ öyle hissediyorum. Vefatından kısa bir süre sonra sanki ölmediğini ve geri geleceğini düşündük, ama tabii bu imkânsızdı Yaratanla ilişkim o olaydan sonra çok değişti. Bende sadece öfke ve acı vardı. Hayatımda daha önce hiçbir şekilde böyle bir acı hissetmemişim. Belli bir süre namaz kılmayı ve dua etmeyi bıraktım. Hatta din değiştirmeyi bile düşündüm. K4

7.TARTIŞMA

Salgın hastalıklar, hasta olan kişilerin yakın çevrelerinden ve aile üyelerinden alabileceği sosyal desteği sınırılıyor olması nedeniyle, diğer hastalıklardan daha zorlayıcı olabilmektedir. Türkiye Psikiyatri Derneği tarafından yapılan bilgilendirmede, salgın hastalıklar sürecinde hasta ile temas eden kişilerde karantina sırasında korkma, sinirlilik hali, üzüntü ve utanç hissetmenin sıklıkla görülebildiği; karantina sonrasında ise topluluktan uzak durma, el yıkama konusunda aşırı hassasiyet görüldüğü ve bunun uzun süre devam edebildiği yer almaktadır.⁴³ Sürecin kişisel tecrübelerle bağlı olarak bireylerin psikolojik sağlığı ve yaşam tarzı üzerinde çok farklı izler ve etkiler bırakması muhtemeldir.

⁴³ <https://psikiyatri.org.tr/TPPDData/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf> (05.10.2021)

Araştırma bulgularında görüldüğü gibi, katılımcılardan etkili baş etme stratejilerini kullanabilen, maneviyattan destek alabilen ve kısıtlamalara uyum sağlayabilenlerin daha olumlu kazanımlara; gerçekleri kabul etmeyen, salgını ilahi bir ceza olarak görüp insanlığı suçlu ve günahkâr olarak düşünenlerin daha az olumlu kazanımlara ulaştıkları anlaşılmıştır. Salgının nedenini açıklama biçiminin kişiyi güçlendiren veya güçsüzleştiren merkezi bir rolü olduğu görülmüştür. Öte yandan salgın süreci insanlara daha önce farkında olmadıkları potansiyellerini fark etme ve kullanma şansı da vermiştir. Süreci, uzun bir tefekkür süreci gibi düşünüp kendi iç âlemine dönerek günlük hayatında sahip oldukları hakkında farkındalıklarını arttıran, uzun süredir ertelediği işleri yapan, ailesi ile birlikte vakit geçirip kendini geliştirmek için fırsat bilenler de olmuştur. Bu konudaki benzer çalışmalarda da Kovid 19'ü atlatanların hayatında olumlu değişimler olduğu, sosyal ilişkilerde, hayatın önemini fark etmede, geleceğe yönelik umutlu olmada, kişisel dayanıklılıkta ve manevi farkındalıkta katılımcıları mutlu eden kazanımlar olduğu tespit edilmiştir.⁴⁴ Maneviyatın, belirsizliğe tahammülsüzlüğü azaltan ve kişiyi psikolojik olarak güçlendiren etkisi⁴⁵ çalışmamıza katılan kişilerin açıklamaları ile de desteklenmiştir.

Bunun yanı sıra süreç, işini kaybeden, hastalıktan dolayı sıkıntı çeken, çocukları evde eğitim alan, aile içi ilişkileri bozulan, medyanın olumsuz propagandasının etkisinde kalıp insanlığın sonunun geldiği kaygısı yaşayan, sevdikleri kişilerin beklenmeyen ani ölümleri nedeniyle sarsılan kişiler için inanç krizleri de dâhil olmak üzere pek çok tehdidi beraberinde getirmiştir. Salgında, özellikle sağlık çalışanlarında, hayatı yeniden sorgulama ve ölüm düşüncesinin daha çok akıllarına geldiğinin belirlenmiş olması⁴⁶ beklendik bir durumdur. Fakat hastalığın toplumun geneline yayılması, yaşanan kaygının toplumun her kesiminde hissedilmesine yol açmıştır.

Normal bir yas sürecinde inkâr, kızgınlık, pazarlık, depresyon ve kabullenme aşamaları bulunmaktadır. Katılımcı K4'ün yaşadığına benzer şekilde sevdikleri vefat eden kişilerin salgın nedeniyle normal yas sürecini yaşayamaması, vefat edenler için dini bir tören yapılamaması, vefat edenlerin tek başlarına yoğun bakımda olması ve yakınlarının son anlarında onlara refakat edememesi karmaşık manevi yas sürecinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yas sürecinde normal yasin dışında yaşanan karmaşık manevi yas süreci ve mucize beklentisi din ve maneviyatla ilgili sorgulamaları, hatta dinden uzaklaşmayı da beraberinde getirmiş,⁴⁷ bu durum yastaki kişiler için ciddi bir tehdit oluşturmuştur.

K4'ün sürekli mucizevi bir iyileşme beklentisi içinde olması, annesinin hem hastanede bulunduğu süre içindeki sorunlarla baş etmesini hem de vefattan sonra gerçeği kabullenmesini zorlaştırdığı anlaşılmıştır. Mucize beklentisinin psikolojik yönü, baş etme literatürü içinde bir süredir tartışılmaktadır. Mucize beklentili olmanın üç önemli özelliği belirlenmiştir: Gerçekle yüzleşmek yerine gerçeği inkâr etmek, soruna odaklanma yerine duyguya odaklanan bir baş etme stratejisi kullanma ve Tanrı'nın iradesinin doğa dışı gerçeklerle yer değiştirmesini istemek.⁴⁸ Mucize beklentisi kişilerin inançları ile ilişkili olduğunda, klinik bakım veren kişiler için hasta hakkındaki gerçeği hasta yakınına

⁴⁴ Abdullah Aldemir - Kübra Yanar - Burak Aydoğmuş - İbrahim Şenel, "Covid-19'a Yakalanmış Bireylerin Olumlu Yöndeki Değişimlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c.20, sy:80, s. 2074-2093; Said Sami, "Covid-19 Nedeniyle Yakınlarını Kaybeden Bireylerde Yas Süreci ve Dini Başa Çıkma", s. 421-444.

⁴⁵ Kasapoğlu, "COVID-19 Salgını Sürecinde Kaygı ile Maneviyat, Psikolojik Sağlık ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", s. 599-614.

⁴⁶ Orhan Gürsu - Salih Bayındır, "Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Başa Çıkma Sürecinde Din ve Maneviyat", *Turkish Academic Research Review*, 2020, c. 6 sy: 1, s. 181-220.

⁴⁷ Nurdan Yağlı, "Salgın Döneminde Yas ve Din İlişkisi Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 2020, c.15, sy: 6, s. 933.

⁴⁸ Miriam Martins Leal - Emmanuel Ifeka Nwora - Gislane Ferreira de Melo - Marta Helena Freitas, "Praying for a Miracle: Negative or Positive Impacts on Health Care?", *Frontier in Psychology*. 2022, sy:13: s.840-851.

söylemeyi ve hasta yakınının gerçeği kabullenmesini beklemeyi zorlaştırmaktadır. Biyo-etik çalışmaları yapan kişiler mucize beklentili psikolojik olarak sarsılmış kişileri varoluşsal ve trajik olarak iki grupta incelenmektedir. Varoluşçu mucize beklentililer yaşadıkları olay ile sarsıldıktan sonra yaşadıklarından bir ders çıkararak kendilerine yeni bir bakış açısı geliştirerek yollarına devam ederken, trajik mucize beklentililer yaşadıkları olay sonucunda bir çıkış bulamayıp Tanrı, benlikleri ve yaşadıkları olay hakkında belirsizlik ile baş başa kalmaktadırlar.⁴⁹ Hastalık gibi acı veren sorunlar karşısında bireyin psikolojik sağlığını koruyabilmesi için kullandığı baş etme stratejilerinin ne olduğu oldukça önemli olmaktadır.

Baş etme tarzlarını içeren çalışmalarda zorlu yaşam olaylarında Tanrı'dan bir mucize için yalvarmayı içeren dini başa çıkmanın, dini olmayan baş etme stratejilerinden olumluya odaklanma ile ters yönlü ($r=-0,11$; $p<0,001$), kaçınan yaklaşım ile benzer yönlü ($r=0,28$; $p<0,0001$) bir ilişkisi olduğu bulunmuştur.⁵⁰ Brezilyada Pargament'in Dini Baş Etme Ölçeği kullanılarak beyin hasarlı beklere hamile olan kadınlarla ve kanser hastası çocukların anne babaları ile yapılan çalışmada mucize beklentili olmanın olumsuz yönlerinin baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵¹ Ayrıca doktorların ($N = 1156$) yaşamının sonuna geldiği düşünülen hastalar için dua etmenin olumlu bir psikolojik etkisi olduğuna inanırken (%85) mucize beklentisinin böyle bir etkisi olduğuna inanmadıkları (%83) belirlenmiştir.⁵² Literatürdeki çalışmalarda mucize beklentisinin çoğunlukla hasta ve hasta yakınlarına etkisi olumsuz olduğu yönündedir. Hasta yakınlarının mucize beklentisinin gerçekleşmemesi de inanç krizi yaşanmasına ve kişilerin Tanrı ile olan bağının zayıflamasına dahi yol açabilmektedir.

Kişinin Tanrı ile olan bağı dini inancın merkezinde olup kişinin fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerinde hatta sosyal hayatındaki ilişkilerinde merkezi bir konuma sahiptir.⁵³ Zorlu yaşam olaylarında kişileri dini ve manevi olarak en çok zorlayan nokta ise kötülüğün kaynağı, bir başka ifadeyle kötülüğün ilahi bir ceza olup olmadığı konusunda yaşanan çelişkidir.⁵⁴ Salgınlar insanlık tarihi boyunca farklı zamanlarda görülmüş olan tabiat olayları olduğu halde, Türkiye'de bu olaya ilahi cezalandırma gibi anlamlar yüklemenin yaygın olduğu bulunmuştur.⁵⁵ Bu görüşe sahip kişilerin kaygı düzeylerinin oldukça yüksek ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.⁵⁶ Alanyazındaki çalışmalar, kişinin kendisi hakkındaki olumsuz duyguları azaldıkça Tanrı hakkındaki

⁴⁹ Trevor M. Bibler - Myrick C. Shinal Jr. - Devan Stahl, "Responding to Those Who Hope for a Miracle: Practices for Clinical Bioethicists", *The American Journal of Bioethics*, 2018, c. 18: sy: 5, s. 40-51.

⁵⁰ Kenneth I. Pargament - David S. Ensing - Kathryn Falgout - Hannah Olsen - Barbara Reilly - Kimberly Van Haitsma - Richard Warren, "God help me (I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events", *American Journal of Community Psychology*, 1990, sy: 18, s.793-824.

⁵¹ Leal et. al., "Praying for a Miracle: Negative or Positive Impacts on Health Care?", s.844.

⁵² Kathryn Thompson - Hyo Jung Tak - Magdy El-Din - Syed Madani - Simon G. Brauer - John D. Yoon, "Physicians' Religious Characteristics and Their Perceptions of the Psychological Impact of Patient Prayer and Beliefs at the End of Life: A National Survey", *American Journal of Hospice & Palliative Medicine*, 2019, c.36, sy: 2, s.116-122.

⁵³ Mahmut Ay, "Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c.46, sy:2, s. 107-130; Öznur Özdoğan, "İnsana Manevi Psikolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, c. 49, sy: 2, s. 77-102; Öznur Özdoğan, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım Pastoral Psikoloji", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 47, sy: 2, s.127-141; Patricia E. Murphy - Joseph W. Ciarrocchi, - Ralph L. Piemond - Sharon Cheston, Mark Peyrot - George Fitchett, "The Relation of Religious Belief and Practices, Depression, and Hopelessness in Persons with Clinical Depression", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2000, c. 68, sy:6,

⁵⁴ Aykut Alper Yılmaz, "Özgür İrade Olmaksızın Kötülükler, Tanrı ve Yaşamın Anlamı: Katı Teolojik Belirlenimcilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 62, sy:1, s. 197-224.

⁵⁵ Özcan, "Yükleme, Kaygı ve Başa Çıkma Bağlamında Covid-19 Salgınına Dini Bakış", s. 255-283; Kaplan - Sevinç - İşbilen, "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma, Covid-19 Salgını Üzerine bir Araştırma", s. 579-598.

⁵⁶ Doğan - Karaca, "Covid-19 Salgın Sürecinde Aktif Çalışan Sağlık Çalışanlarında Ölüm Kaygısı ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", s. 327-351; Angın, "Covid-19 Pandemi Sürecinden Geçerken Sağlık Çalışanlarında Dini Başa Çıkma ve Psikolojik Sağlamlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", s. 331- 345.

olumsuz düşüncelerinin de azaldığını göstermektedir.⁵⁷ Dolayısıyla bu süreçte kişiler, salgına, kendileri ve inandıkları Tanrı hakkındaki imgelere ve dünya görüşlerine dayalı olarak atıflar yapmışlardır.

Bu çalışmaya katılanlarda, dini referanslardan destek alanların, mesela Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yaşadığı dönemdeki salgınlarda alınmasını istediği önlemleri örnek alan ve medyadaki yanıltıcı haberleri ayetlerde yalan haber olarak gösterilen içeriklerle ilişkilendirenlerin kendilerini daha iyi korudukları görülmüştür. Benzer çalışmalar da ülkemizde dinin referans alınma biçimine bağlı olarak, insanların kaygı düzeyini ya da psikolojik dayanıklılık düzeyini artırabilecek bir faktör olduğunu göstermektedir.⁵⁸

Türkiye'de kişilerin manevi dünyasının zorlu yaşam olayları karşısında onu ne kadar güçlendirdiğini anlamak için yapılan akademik çalışmalar henüz yenidir. Geçmişte akademik yayınlarda dini ibadet sıklığı ile ilişkili olarak değerlendirilen manevi dayanıklılık, günümüzde daha çok dini baş etme tipleri, Tanrı imgesi ve dindarlık ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Manevi dayanıklılık ve manevi iyilik hali ile ilişkili çalışmalar ise Türkiye'de son yıllarda yayınlanmıştır.⁵⁹ Salgın ile ilgili bilimsel çalışmalar ülkemizin olağanüstü durumlarda, halkın manevi olarak güçlü olabilmesi için çok iyi hazırlanmış strateji ve planlara ihtiyacımız bulunduğunu göstermektedir.

Bu çalışma da benzer çalışmalarda olduğu gibi, kişinin sosyo-ekonomik düzeyinin, aile ilişkilerinin, yaşam kalitesinin ve algıladığı sosyal desteğin sorunla baş edebilmesinde önemli olduğunu göstermiştir. Dayanağını kısmen geleneksel din anlayışından alan toplumsal cinsiyet kalıpları,⁶⁰ kadınların hayatında salgın sürecinde de zorluk çıkarmaya devam etmiştir.⁶¹ Süreçte çocukların eğitimi konusunda, toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun bir şekilde, kadınlara çok fazla sorumluluk yüklenmiştir. Türkiye'de hâlihazırda var olan eğitimdeki eşitsizlikleri ve göçten kaynaklanan dil problemlerini çözmeye çalışırken,⁶² salgın sürecinde çevrim içi olanaklardan yararlanma konusundaki fırsat eşitsizliğini gidermek pek mümkün olmamıştır. Hatta salgının, toplumdaki eşitsizliklerin çok daha belirginleşmesine neden olduğu söylenebilir.

Toplumda var olan eşitsizliklerin bir anda düzeltilmesi ve toplumdaki her bireyin yaşam kalitesinin eşitlenmesi mümkün görünmeyebilir. Fakat topluma zarar veren ve sürecin aşılmasını zorlaştıran faktörleri belirleyip etkilerini azaltma şansımız mevcuttur. Bu salgın, dünyadaki çok küçük bir grubun ürettiği sahte ve korkutucu haberlerin dünya nüfusunun çoğuna ulaştığını ve onları etkilediğini göstermesi bakımından da oldukça sarsıcı ve ders verici olmuştur.⁶³ Olağanüstü durumlarda doğru haber almanın ne kadar önemli olduğunu fark ettiğimiz bu süreçte, halkın kışkırtıcı haberlere karşı kendini koruyacak ve manevi dayanıklılığını artıracak stratejilere olan ihtiyacı daha belirgin bir hale gelmiştir.

⁵⁷ Semra Altuntaş - Sevde Düzgüner, "Duygusal Özgürleşme Tekniği (EFT) ile Destek Alan Kadınlarda Bireysel, Sosyal ve Manevi Değişim Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, c. 61, sy:2, s.453-492.

⁵⁸ Özcan, "Yüklemeye, Kaygı ve Başa Çıkma Bağlamında Covid-19 Salgınına Dini Bakış", s. 255-283.

⁵⁹ Mualla Yıldız - Fatma Kenevir, "A Study on Trust in God in Juvenile Delinquents" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 62, sy:1, s.169-195; Veli Duyan - Cengiz Kılıç - Merve Deniz Pak, "Manevi İyilik Hali Envanteri'ni Türkçeye Uyarlama Çalışması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 62, sy:2 s. 477-495.

⁶⁰ Abdussamet Kaya, "Şark Medreselerinde Toplumsal Cinsiyet Anlayışı: Diyarbakır Seydaları Üzerinden", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, c.60, sy:1, s. 111-132.

⁶¹ Akyıldız - Durna, "Determining the Research Status and Coronavirus Anxiety Scores of Academics during the Flexible Working Arrangements Initiated after the COVID-19 Pandemic", s. 336-343.

⁶² Ali Baltacı - Mehmet Kâmil Coşkun - İsa Ceylan, "İmam Hatip Liselerindeki Suriyeli Öğrencilerin Din Eğitimi Sorunları: Çözümüne Yönelik Nitel Bir Analiz", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, c.60, sy:2, s. 307-336.

⁶³ <https://psikiyatri.org.tr/TPDDData/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf>. (05.10.2021)

SONUÇ

Süreçte, etkili baş etme stratejileri kullanan katılımcıların kendilerini daha güçlü olarak algıladıkları; salgınla ilgili gerçekleri göz ardı eden, salgını ilahi bir cezalandırma olarak gören, sosyal imkânları kısıtlı olan ve ölüm korkusu yaşayan—katılımcıların ise kendilerini daha zayıf olarak algıladıkları belirlenmiştir. Maneviyata yönelen, aileleri ile birlikte etkinlikler yapan, evdeki zamanı öğrenme, eğlenme ve dinlenme amaçlı kullananlar için süreçte çok çeşitli fırsatlar ve kazanımlar ortaya çıkmıştır. Buna karşılık hastalığın bıraktığı etkilerden dolayı acı çeken, ekonomik, sosyal ve aile içi ilişkilerde sorunlar yaşayan ve sevdikleri vefat edenler için ise süreç pek çok tehdidi beraberinde getirmiştir. Katılımcılar, salgın sürecine ilişkin deneyimlerini genelde Yaratıcı, doğa ve kendileri hakkındaki algılarına dayanarak yorumlamışlardır. Pek çok katılımcı hastalık sürecinin nedenini açıklarken dini referanslar kullanmış; bu durum, yorumlayan kişiye bağlı olarak avantaj ya da dezavantaj oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Deniz - Durna, Serife, "Determining the research status and coronavirus anxiety scores of academics during the flexible working arrangements initiated after the COVID-19 pandemic", *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 2021, c. 16, sy. 3, ss. 336-343.
- Ademir, Abdullah - Yanar, Kübra - Aydoğmuş, Burak - Şenel, İbrahim, "Covid-19'a Yakalanmış Bireylerin Olumlu Yöndeki Değişimlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c.20, sy:80, ss. 2074-2093.
- Altuntaş, Semra - Düzgüner, Sevde, "Duygusal Özgürleşme Tekniği (EFT) ile Destek Alan Kadınlarda Bireysel, Sosyal ve Manevi Değişim Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, c. 61, sy:2, ss.453-492.
- Angın, Yasemin, "Covid-19 Pandemi Sürecinden Geçerken Sağlık Çalışanlarında Dini Başa Çıkma ve Psikolojik Sağlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2021, c. 25, sy:1, ss.331- 345.
- Ares, Gastón - Bove, Isabel - Vidal, Leticia - Brunet, Gerónimo - Fuletti, Darío - Arroyo, Alvaro - Blanc, Maria Victoria, "The experience of social distancing for families with children and adolescents during the Coronavirus (COVID-19) pandemic in Uruguay: Difficulties and opportunities", *Children and Youth Services Review*, 2021, c. 121, ss.1-10.
- Arısoy, Azime - Çay, Murat, "Yaşlı Bireylerde Koronavirüs (Covid-19) Korkusu: Yetişkin Bireylerle Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 2021, c.17, ss. 82-97.
- Arslan, Kevser - Görgülü Ar, Aslı - Hayır Kanat, Meryem, "Covid-19 Pandemi Sürecinde Verilen Uzaktan Eğitim Hakkında Veli Görüşleri", *Ulakbilge*, 2021, c. 57, ss. 192-206.
- Aslan, İmran, "Evaluating Wellbeing and Worries of University Students during Covid-19 Pandemic", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, c. 35, sy: 1, ss. 245-261.
- Avşar, Zakir - Demircioğlu, İsmail H. - Demircioğlu, Ebru - Zararsız, Ömer F. - Ayaşlıoğlu, Emrah, "Virüslü Dünyada Eğitim, Salgınla Yaşamak", *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek*, (ed. İsmail Demircioğlu - Zakir Avşar - Can Ozan Tuncer), Pegem Yayınevi, Ankara, 2020, ss. 231-260.
- Ay, Mahmut, "Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansımaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c.46, sy:2, ss. 107-130.
- Aydın, Okan Anıl - Orhan, Sibel - Gümüş, Muhammet - Kaya, Necibe - Mahanoğlu, Ezgi, "Covid-19'un Nedenleri Algısı ile Covid-19 Korkusu Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *International Journal on Social Sciences*, 2021, c.6, sy: 3, ss. 75-110.
- Baltacı, Ali - Coşkun, Mehmet Kâmil - Ceylan, İsa, "İmam Hatip Liselerindeki Suriyeli Öğrencilerin Din Eğitimi Sorunları: Çözümüne Yönelik Nitel Bir Analiz", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, c.60, sy:2, ss. 307-336.
- Bibler, Trevor M. - Shinnall Myrick C. - Stahl, Devan, "Responding to Those Who Hope for a Miracle: Practices for Clinical Bioethicists", *The American Journal of Bioethics*, 2018, c. 18, sy: 5, ss. 40-51.
- Bulut, Erol, "Üniversite Öğrencilerinin Salgın Dönemi Uzaktan Eğitim Deneyimleri: Ordu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve Besyo Örneği", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2021, c.11, sy: 2, ss. 533-548.
- Chen, Yi - Jones, Colin - Dunse, Neil, "Coronavirus disease 2019 (COVID-19) and psychological distress in China: Does neighbourhood matter?", *Science of the Total Environment*, 2021, c.759, sy:144203, ss.1-9.
- Creswell, John W., *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Sage Publication, London 2007.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı - Başaranel, Bürke U. - Sungur, Bülent - İnan, Yunus - Aydın, Özge - Yüceer, Gülçin, "20. Yüzyılda Meydana Gelen Büyük Salgın Hastalıklar ve Alınan Dersler", *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek*, (ed. İsmail Demircioğlu - Zakir Avşar - Can Ozan Tuncer), Pegem Yayınevi, Ankara, 2020, ss.15-48.
- Doğan, Mebrure - Karaca, Faruk, "Covid-19 Salgın Sürecinde Aktif Çalışan Sağlık Çalışanlarında Ölüm Kaygısı ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2021, c.55, sy:1, ss. 327-351.
- Duyan, Veli - Kılıç, Cengiz - Pak, Merve Deniz, "Manevi İyilik Halî Envanteri'ni Türkçeye Uyarlama Çalışması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 62, sy:2 ss. 477-495.
- Elmas Atay, Sevgi - Gerçek, Merve, "İş-yaşam çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) Pandemisi Sürecinde Yeniden Değerlendirilmesi: Kadın Akademisyenler Açısından Nitel Bir Araştırma", *Balkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 2021, c.24, sy:45, ss. 203-241.
- Fitzpatrick, Olivia - Carson, Amani - Weisz, John R., "Using Mixed Methods to Identify the Primary Mental Health Problems and Needs of Children, Adolescents, and Their Caregivers during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic", *Child Psychiatry & Human Development*, 2021, c. 52, ss.1082-1093.

- Furini, Marco - Mirri, Silvia - Montangero, Manuela - Prandi, Catia, "Untangling between fake-news and truth in social media to understand the Covid-19 Coronavirus", *IEEE Symposium on Computers and Communications Conference: 2020 (ISCC)*, DOI: 10.1109/ISCC50000.2020.9219663.
- Günlü, Aykut - Asıcı, Esra - Çetinkaya, Musa, "Türkiye'de COVID-19 Salgınının İkinci Evresinde Ebeveynlerde Depresyon, Anksiyete, Stres ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu Semptomlarını Yordayan Değişkenler", *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2021, c. 4, sy: 1, ss. 94-124.
- Gürsu, Orhan - Bayındır, Salih, "Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Başa Çıkma Sürecinde Din ve Maneviyat", *Turkish Academic Research Review*, 2020, c. 6 sy: 1, ss.181-220.
- Kabasakal, Zekâvet - Aktaş, Aykut, "Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Sosyal Destek ve Aile İklimi Algılarının İncelenmesi", *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2021, c.12, sy:1, ss. 145-157.
- Kalgi, Mehmet Emin, "Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma", *Marife Dergisi*, 2021, c. 21, sy: 1, ss.131-150.
- Kaplan, Hasan - Sevinç, Kenan - İşbilen, Nihal, "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma, Covid-19 Salgını Üzerine bir Araştırma", *Turkish Studies*, 2020, c. 15, sy: 4, ss. 579-598.
- Kaplan, Mehmet "Covid -19 Salgını Sonrası Türkiye'de ve Dünyada Olabilecek Güvenlik Algısı", *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek*, (ed. İsmail Demircioğlu - Zakir Avşar - Can Ozan Tuncer), Pegem Yayınevi, Ankara 2020.
- Kandemir, Fatih, "Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik bir Araştırma", *Tokat İlimiyat Dergisi*, 2020, c. 8, sy: 1, ss. 99-129.
- Karslı, Necmi, "Covid 19 Algısı, Sağlık Bilimleri ve Dindarlık", *Kişilik ve Ruh Sağlığı*, (ed. Nevzat Gencer - Muammer Cengil), Çamlıca Yay., İstanbul, 2020, ss. 285-321.
- Kasapoğlu, Figen, "COVID-19 Salgını Sürecinde Kaygı İle Maneviyat, Psikolojik Sağlık ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Turkish Studies*, 2020, c. 15, sy: 4, ss. 599-614.
- Kaya, Abdussamet; "Şark Medreselerinde Toplumsal Cinsiyet Anlayışı: Diyarbakır Seydaları Üzerinden", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, c.60, sy:1, ss. 111-132.
- Köse, Ali - Küçükcan, Talip, *Deprem ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, Emre Yayınları, İstanbul 2006.
- Lean, Miriam Martins - Nwora, Emmanuel Ifeka - de Melo, Gislane Ferreira - Freitas, Marta Helena, "Praying for a Miracle: Negative or Positive Impacts on Health Care?", *Frontier in Psychology*, 2022, sy:13, ss.840-851.
- Lincoln, Yvonna. S. - Guba, Egon G., *Naturalistic Inquiry*, Sage Publication, London 1985.
- Mahamid, Fayeze Azez - Veronese, Guido - Bdier, Dana, "Fear of Coronavirus (COVID-19) and Mental Health Outcomes in Palestine: The Mediating Role of Social Support", *Current Psychology*, 2021, <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02395-y>
- Murphy, Patricia E. - Ciarrochi, Joseph W. - Piedmont, Ralph L. - Cheston, Sharon - Peyrot, Mark - Fitchett, George, "The Relation of Religious Belief and Practices, Depression, and Hopelessness in Persons with Clinical Depression", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2000, c. 68, sy:6, ss.1102-1106.
- Özcan, Zeynep, "Yüklem, Kaygı ve Başa Çıkma Bağlamında Covid-19 Salgınına Dini Bakış", *Dindarlık, Kişilik ve Ruh Sağlığı*, (ed. Nevzat Gencer - Muammer Cengil), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2020, ss. 255-283.
- Özdoğan, Öznur, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 47, sy: 2, ss. 127-141.
- , "İnsana Manevi Psikolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, c. 49, sy: 2, ss. 77-102.
- Özyürek, Arzu - Çetinkaya, Ayşe, "COVID-19 Pandemi Döneminde Aile ve Ebeveyn-Çocuk İlişkilerinin İncelenmesi", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c. 18, sy: 1, ss. 96-106.
- Parchani, Ashwin - Vidhya, K. - Panda, Prasan Kumar - Rawat, Vikram Singh - Bahurupi, Yogesh Arvind - Kalita, Deepiyoti - Kumar, Harsh - Dr. Naveen, "Fear, Anxiety, Stress, and Depression of Novel Coronavirus (COVID-19) Pandemic Among Patients and Their Healthcare Workers - A Descriptive Study", *Psychology Research and Behavior Management*, 2021, c. 14, ss. 1766-1776.
- Pargament, Kenneth I. - Smith, Bruce W. - Koenig, Harold G. - Perez, Lisa, "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1998, c.37, sy: 4, ss.710-724.
- Pargament Kenneth. I - Ensing, David S. - Falgout, Kathryn - Olsen, Hannah - Reilly, Barbara - Haitsma, Kimberly Van - Warren Richard, "God help me (!): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events", *American Journal of Community Psychology*, 1990, sy: 18, ss.793-824.
- Sami, Said, "Covid-19 Nedeniyle Yakınlarını Kaybeden Bireylerde Yas Süreci ve Dini Başa Çıkma", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2021, c. 55, sy: 1, ss. 421-444.
- Sami, Said - Toprak, Yasin - Gökmen, Ayşe, "COVID-19 Sürecinde Gençlerde Hayatın Anlamına Yönelik Değişim ve Dönüşümler", *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2020, sayı: 12, ss.217-255.
- Sozański, Bernard - Ćwirlej-Sozańska, Agnieszka - Wiśniowska-Szurlej, Agnieszka - Jurek, Krystian - Górnak, Patryk - Górski, Karol - Englert-Bator, Anna - Perenc, Lidia, "Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the Adult Population in Poland - A Cross-Sectional Study", *BMC Public Health*, 2021, s. 21, ss.19-29.
- Thompson, Kathryn - Tak, Hyo Jung - El-Din, Magdy - Madani, Syed - Brauer, Simon G. - Yoon, John D., "Physicians' Religious Characteristics and Their Perceptions of the Psychological Impact of Patient Prayer and Beliefs at the End of Life: A National Survey", *American Journal of Hospice & Palliative Medicine*, 2019, c.36, sy: 2, ss.116-122.
- Ünal, Atik - Gözüyeşil, Ebru, "Covid-19 Pandemisi ve Kadınlar", *Halıç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2021, c. 4, sy:1, ss.1-8.
- Ünal, G. Gökçe - Avşar, Zakir, "Covid -19 Salgını ve Ruh Sağlığı", *Salgınla Yaşamak Güvenlik ve Gelecek*, (ed. İsmail Demircioğlu - Zakir Avşar - Can Ozan Tuncer), Pegem Yayınevi, Ankara, 2020, ss. 207-225.
- Yağlı, Nurdan, "Salgın Döneminde Yas ve Din İlişkisi Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 2020, c.15, sy: 6, ss. 925-947.
- Yıldırım Ali - Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, 7. bsk., Ankara 2008.
- Yıldırım, Murat - Güler, Abdurrahim, "Coronavirus Anxiety, Fear of COVID-19, Hope and Resilience in Healthcare Workers: A Moderated Mediation Model Study", *Health Psychology Report*, 2021, c. 9, sy: 4, ss.388- 400.
- Yıldız, Mualla - Kenevir, Fatma, "A Study on Trust in God in Juvenile Delinquents" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 62, sy:1, ss.169-195.
- Yılmaz, Aykut Alper, "Özgür İrade Olmaksızın Kötülükler, Tanrı ve Yaşamın Anlamı: Katı Teolojik Belirlenimsellik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 62, sy:1 ss.197-224.
- <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr> (01.09.2021)
- https://www.counterhate.com/_files/ugd/f4d9b9_b7cedc0553604720b7137f8663366e5.pdf (01.05.2022)
- <https://psikiyatri.org.tr/TPDDData/Uploads/files/KarantinaCOVID.pdf> (05.10.2021)